

VIRGIL VĂTĂȘIANU ȘI ȘCOALA ROMÂNĂ DIN ROMA* [III]

Stelian Mândruț

Institutul de Istorie „George Bariț”, Cluj-Napoca

Importanța acțiune petrecută în deschiderea culturală spre Europa a României întregite în debutul deceniului trei al secolului XX, prin inaugurarea Școlilor Române în capitalele Franței și Italiei, drept consecință a osârdiei reprezentate de inițiativa unor personalități marcante precum Nicolae Iorga și Vasile Pârvan, a rămas consemnată și parcimonios discutată în literatura de specialitate¹ tratând despre rețeaua de cultură românească în străinătate și formarea elitei științifice autohtone din mari focare ale civilizației continentale.

Evoluția României în intervalul abordat a impus necesara sa racordare în palier cultural-spiritual la marile curente și orientări europene, tocmai prin înființarea și activitatea unor asociații/societăți, instituții de profil adecvat, cu menirea de a se integra novator în efortul recuperator depus într-un extins areal informațional și formațional. Bursierii, acreditați acum în faza de extinsă documentare

* Versiune augmentată a intervenției rostite la Simpozionul național de istoria artei „Virgil Vătășianu”, Cluj-Napoca, 20 martie 2004. Exprimăm aceeași statornică recunoștință Doamnei Lucia Vătășianu, președinta Fundației „Virgil Vătășianu”, pentru extraordinara sollicitudine arătată strădaniei noastre monografice. Vezi în „Ars Transsilvaniae”, X-XI, 2000-2001, p. 213-249 (I); Idem, XII-XIII, 2002-2003, p. 376-422 (II).

¹ George Lăzărescu, *Prezențe românești în Italia*, București, 1995; Idem, *Școala Română din Roma*, București, 1996, 2002; Ioan Ungureanu, *Școala Română din Roma și unele probleme ale slujitorilor ei reieșite din corespondență*, în „Carpica”, 26, 1997, nr. 1, p. 282-299; Veronica Turcuș, *Le Role des bibliographies italo-roumaines dans les recherches des liens culturels-historiques entre les Roumains et les Italiens*, în „Transylvanian Review”, 7, 1998, nr. 1, p. 96-103 [TR]; Idem, *Contribuții la istoria raporturilor culturale româno-italiene în perioada interbelică. Alexandru Marcu și Școala Română din Roma*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Historia”, 46, 2001, nr. 1-2, p. 177-195; Dinu Adameșteanu, *L'Accademia di Romania (Scuola Romana di Roma) la fine dell'attività scientifica (1945)*, în „Ephemeris Dacoromana”, 11, 2000, p. 17-19 [EDR]; Alexandru Barnea, *Identités et l'histoire récente entre Bucarest et Rome*, în „Annuario”, 4, 2002, p. 234-242; Ion Bulei, Constantin Burcea, *La cultura romana in Italia fra le due guerre, le istituzioni*, în *Romania e Romania, lingua e cultura romana di fronte all' Occidente*, Udine, 2003, p. 291-311; Nicolae Edroiu, *Il contributo della Scuola Romana di Roma alla formazione di scuole storiche in Romania*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, 42, 2003, nr. 1-4, p. 235-239; Ion Bulei, *Diplomație culturală. Prezențe românești în Italia interbelică*, București, 2005.

în arhive și biblioteci străine, contribuiau efectiv la validarea intenției respective într-un deplin spirit pozitivist, care încumba un sistem de solide date viabile în difuzarea, la reîntoarcerea lor în țară, a valorilor occidentale asimilate, îndeosebi, în centre de sorginte latină.

Desigur, un atare context prielnic a motivat alegerea întreprinsă cu privire la reprezentativitatea Parisului și Romei în planul multiplelor interferențe civilizatorice. Capitala Italiei se impusese în peisajul științific intern și extern al epocii interbelice printr-un complex de cauze obiective și subiective, relevat de existența și acțiunea altor așezăminte similare de tradiție certificată în spațiu și timp (cu ascendent notabil pentru Școlile franceză, engleză, americană etc.), de arhive, biblioteci, galerii de artă și monumentale, vestigii patrimoniale ale apusei splendoari a lumii romane, prin specialiști, autohtoni și străini, angrenați în sistemul universitar local și național, care au conlucrat efervescent la extinderea spiritului interpretativ privind valorile culturii trecute și prezente, dincolo de fruntariile Peninsulei Italice. Generații de tineri studioși provenind din multe țări continentale au cercetat diverse domenii specifice: arhitectura, arheologia, filologia, pictura, sculptura, religia etc., beneficiind de atmosfera creatoare existentă, întreținută de seria de instituții științifice și suita de savanți cuprinși în academiile, universitățile, instituțiile, având menirea să redescopere elemente componente ale civilizației europene, valorificate efectiv prin sânguința de durată, limitată ori sporită, a pleiadei de cercetători formați și informați la Roma.

Capitala Italiei încetățenise de multă vreme tradiția unei riguroase și susținute activități științifice. Posibilitățile de studiu se vedeau nelimitate prin valorizarea arhivelor și a bibliotecilor, deținătoare de bogate și inedite materiale documentare, prin frumusețile naturale ale împrejurimilor, prezentând un interes aparte pentru arheologi și artiști, care aflau, astfel, prototipuri ale artei și culturii latine, dar și extins continentale, cercetate prin excursii de studii întreprinse fie în arealul strict limitat urbei, fie în cuprinsul întregii țări, preponderent la Pompei și în Sicilia.

Între nenumăratele institute de profil existente la Roma în debutul anilor '20 a figurat și Școala Română, cu menirea asumată, potrivit regulamentului de înființare², de a contribui la întărirea raporturilor culturale reciproce și de a oferi posibilități speciale de studiu și perfecționare pentru mulți „tineri învățați și artiști”, în variate domenii: limbă și literatură, clasică și modernă, istorie, arte plastice etc., în regim de internat academic, cu disciplină strictă individuală și socială, atât morală cât și științifică.

Conform paragrafelor referitoare la organizarea internă a Școlii, se urmărea cu precădere atât intensificarea cercetării arheologice în areal restrâns și extins în țările mediteraneene, cât și stabilirea unor relații reciproce cu instituțiile similare din Roma (școlile americană, austriacă, belgiană, engleză, franceză, germană, olandeză, spaniolă etc.). Cele două secții, fondate la minimă distanță în timp (1922,

² Vezi în „Monitorul Oficial” [infra: MO], nr. 105, 13 august 1921, p. 4150-4152.

1924), devenite ulterior trei (istorico-arheologică, filologico-literară, artistică), aveau menirea să conducă la dezvoltarea unor specialități/specializări, puțin cunoscute ori exercitate în România. Inițial era vizată formarea de specialiști în domeniul arheologiei romane și istoriei artelor, de cercetători care să abordeze confluențele istorice dintre regatele Peninsulei Italice și Țările Române în evul mediu și epoca modernă, prin studii aprofundate la Roma, Vatican ori în localități, precum Florența, Genova, Livorno, Pisa, Veneția etc. Un rol esențial în activitatea de diriguire a muncii științifice, prin stabilirea temelor de plan, a călătoriilor de studii, excursiilor arheologice și istorico-artistice la monumente din Roma și împrejurimi ori din întreaga Italie (Neapole, Siena, Sicilia etc.), revenea directorului instituției.

Segmentul privitor la membrii Școlii statua modalitatea lor de recrutare, prin recomandare, pentru secțiile istorico-arheologică și filologico-literară, și prin concurs, pentru cea artistică (arheologi-restauratori de monumente și pictori/sculptori). Propunerile celor mai distinși doi licențiați ori doctori în specialitate, făcute de cele patru Facultăți de Litere și Filosofie ale Universităților din București, Cernăuți, Cluj, Iași, se făceau în luna iunie, pe baza ofertei de lucrări personale cu caracter original, înfățișată de candidați și examinată de comisia de resort, care proceda la fixarea calificativului ce acorda calitatea de membru pe durata unui singur an, la început, pentru ca, mai apoi, să se generalizeze practica admisă a prelungirii stagiului la doi ani. Cei reușiți aveau obligația să-și documenteze activitatea prin memorii trimestriale și lucrări anuale, publicate în periodicele proprii instituției („Ephemeris Dacoromana” și „Diplomatarium Italicum”). Bursierii mai erau datori să conferențeze atât în cadrul intern, cât și extern al Școlii („cameratele” organizate în conlucrare cu membrii altor școli, ca și expozițiile de artă vernisate), în legătură cu anumite chestiuni specifice cercetate sub directa îndrumare a secretarului științific, cele mai meritorii abordări fiind tipărite ulterior în cele două reviste menționate. Biblioteca, cu un specific incipient de „romanism oriental”, găzduită până în anul 1933, în modestul sediu provizoriu al Școlii (Via Emilio del Cavaliere, 11), a avut un loc esențial în formarea cultural-științifică a generațiilor de bursieri, prin fondurile de carte și periodice sporite continuu, în virtutea seriilor de donații venind din partea unor organisme publice sau private, interne sau externe capitalei Italiei. Controlul moral-științific al Academiei Române era dublat material de subvențiile bugetare ale ministerelor de resort (Artă, Externe, Instrucție Publică), care asigurau cuantumul burselor și finanțarea tuturor veniturilor reclamate de funcționarea Școlii Române de la Roma³.

Instituția de cultură diriguată succesiv, în cursul anilor '20, de către V. Pârvan (1921-1927), George G. Mateescu (1927-1929) și Emil Panaitescu (1929-), a avut o evoluție sinuoasă din motive obiective, reflectată îndeosebi de rapoartele întocmite în urma vizitelor lui Ioan Bianu (1927) ori de cele redactate anual. Astfel,

³ Idem, vezi capitolele II, III și VI, p. 1451, 1452; Arhivele Naționale, fond *Ministerul Instrucțiunii*, nr. 874, f. 93; București, 9 septembrie 1940.

multe aspecte relevate critic de I. Bianu, în 1927, despre situația concretă a bursierilor (arareori aleși după specialități, lipsiți de un program de lucru temeinic definit, beneficiind de venituri minime asigurării unui trai decent, dar frecventând la liberă alegere universități de stat și particulare), apar sensibil remediate în „darea de seamă” elaborată de E. Panaitescu pentru anul 1929-1930. Partea tehnică a documentului includea semnalarea locației neschimbate, respectiv cele două etaje închiriate, rolul asumat de arheologul roman Giuseppe Lugli, în calitate de secretar permanent al Școlii (1922-), subvenția anuală în valoare de 1,6 milioane lei, necesară multiplelor cheltuieli și plăți reclamate de bursieri și personalul științifico-administrativ. Segmentul dedicat activității științifice releva tocmai simpatia și sprijinul constant din partea savanților italieni și învățaților străini din Roma, care au conlucrat cu membrii Școlii Române și au ținut prelegeri, îndeosebi cu scop introductiv, pentru a face mai bine sesizabile locul și rolul monumentelor și săpăturilor arheologice în înțelegerea rostului instituției, în descifrarea și revendicarea asumată a ascendenței latine și originii romane a poporului român. Autorul raportului confirma importanța reuniunilor științifico-artistice, generic denumite „camerate”, în extinderea relațiilor cu așezămintele similare, precum și efortul individual depus de fiecare tânăr studios în parte, nominalizat pentru contribuția sa efectivă în varii domenii: filologie, istorie, artă etc. Expunerea situației celor două publicații de profil, cu un nefericit interval de stagnare cuprins între 1925 și 1930, ca și problema noului edificiu, aflat în construcție pe terenul din Valle Giulia (1928-), mai ales în conjunctura în care sediul provizoriu stânjenea bunul mers al activităților cotidiene (biblioteca lipsită de un spațiu suficient de depozitare, inexistența sălilor speciale pentru conferințe și expoziții, ca și a atelierelor necesare artiștilor pictori și sculptori etc.), constituie alte aspecte esențiale prezentate în documentul sus citat⁴.

Acestui dificil interval din existența și activitatea Școlii, de la granița deceniilor trei și patru interbelice, îi putem asigna momentul bursei obținute de Virgil Vătășianu, doctor în filosofie al Universității din Viena (1927) și funcționar „științific” al Bibliotecii Universității din Cluj, pentru perioada cuprinsă între 1 noiembrie 1930 și 30 august 1931, în baza concediului oficial pentru studii acordat de conducerea instituției amintite⁵.

Subiectul cercetării noastre se dovedea perfect îndreptățit ca, după însușirea celor mai noi și viabile abordări teoretice și practice în domeniul istoriei artei, la cursurile superioare frecventate la Praga, Cluj, Viena și Paris, - chiar temporar fusese absorbit de perfecționarea biblioteconomică, activitate menită să îi garanteze atât relativa siguranță financiară, cât și oportunitatea continuării demersurilor

⁴ „Analele Academiei Române”, 50 (1929-1930), București, 1930, p. 56-58, ședința publică din 17 ianuarie 1930. [AAR]; vezi și în „Buletinul Asociației Academice «V. Pârvan» a foștilor membri ai Școlii Române din Roma”, 5, 1932-1933, p. 9-13. [BAAVP]

⁵ Stelian Mândruț, *Virgil Vătășianu și Biblioteca Universității din Cluj (1925-1947)*, în „Hermeneutica Bibliothecaria”, II, Cluj-Napoca, 2004, p. 297-314.

proprii în mediul academic local -, să năzuiască și să izbutească a dobândi aprobarea unanimă a comisiei de resort din cadrul Facultății de Litere și Filosofie a Universității clujene, pentru un stipendiu la Școala Română din capitala Italiei.

Credem ca pe lângă factorul motivațional, reprezentat de reușita în specialitate, semnificativ ilustrată prin publicarea tezei de doctorat și suita de articole și recenzii apărute între anii 1927 și 1930, dezamăgirea provocată de invalidarea principiului meritocratic în cadrul Bibliotecii Universității, cu repercusiuni grave asupra poliglotului, perfect abilitat științific, dar stăvilit de inserția politicului, adăugată eșecului survenit în tentativa de ocupare a catedrei vacante de Istoria Artei la Universitatea din București, au alimentat strădania de autodepășire a lui V. Vătășianu, care, pe baza listei de lucrări prezentate, se considera îndreptățit să participe la concursul anunțat pentru un loc disponibil la instituția de tradiție din Roma.

Disciplina și rigoarea științifică proprie cercetătorului monumentelor de arhitectură feudală din Transilvania, remarcate întemeiat de publicațiile de profil, au constituit la rândul lor un serios ascendent moral și valoric pentru cel care, în conformitate cu indicațiile legale în vigoare, candidase cu succes, - avantajat și de cunoașterea limbilor franceză și italiană -, la proba eliminatorie, din iunie 1930, în urma căreia Consiliul profesoral al Facultății sus menționate, îi confirma unanim bursa la Roma (în valoare de 1370 lire), pentru anul 1930-1931. Funcționarul bibliotecii își continua însă slujba până la momentul obținerii concediului legal, cu data de 1 noiembrie 1930. Iar specialistul preocupat de soarta patrimoniului istoric avea să profite de călătoria cu trenul spre capitala Italia, apelând la ajutorul directorului E. Panaitescu, spre a face un popas la Budapesta și a cerceta còpiile frescelor murale religioase aflate în custodia Comisiei naționale ungare (vezi Anexa I.)⁶.

Desigur, Roma nu îi apărea total necunoscută, îndeosebi datorită lecturilor făcute în bibliotecile din țară și străinătate în decursul studiilor universitare și documentării pentru elaborarea tezei de doctorat. Atât în anii studenției și perfecționării la Viena, cât mai ales în intervalul petrecut la Biblioteca Universității din Cluj, V. Vătășianu se ținuse la curent cu evoluția evenimentelor politice din Europa, și, în special, din Italia, marcată după anul 1926 de urgența și impunerea fenomenului totalitar. Mișcarea fascistă în ascensiune avea deocamdată un caracter eterogen și contradictoriu. Ideologia vehiculată amplifică retorica despre cultul violenței, implicit al Duceului, partidului și statului corporatist. Regimul naționalist, exalta cultul personalității, crea un ambient psihologic de adulație supusă față de prototipul omului universal, infailibil în existență și guvernare, reprezentat de personalitatea lui Benito Mussolini. Viața cotidiană era

⁶ Direcția Județeană Cluj a Arhivelor Naționale, fond *Universitatea. Facultatea de Litere și Filosofie. Procese-verbale*, vol. III (1929-1934), p. 55: ședința din 22 mai 1930: recomandările se amână până la 10 iunie curent; Idem, p. 57/verso: ședința din 12 iunie 1930: se discută trei cereri, Buzea, Floca, Vătășianu, cu decizie pentru ultimul!

dominată de un climat general de populism vulgar, care supralicita limitata și superficiala bunăstare provizorie. Criza economică declanșată pe plan continental a afectat grav viața internă italiană la cumpăna deceniilor interbelice trei și patru. Simptomele clasice ale creșterii prețurilor, dezechilibrul acțiunilor la bursă, diminuarea producției și indicelui de consum au generat repercusiuni vizibile, îndeosebi în tronsonul existenței cotidiene (foamete, regres demografic, exces emigraționist etc.). Riposta oficială a constat în depășirea recesiunii prin accentuarea caracterului autoritar al sistemului, prin politica de lucrări publice, prin sporirea cheltuielilor colective și restrângerea consumului privat. Faptul de cultură și civilizație specifică era în întregime controlat, în intenția de a legitima doctrina fascistă. Dacă, la început, regimul fusese confruntat cu opoziția elitelor intelectuale, acum se încerca contracararea și recuperarea „culturii și civilizației”, tocmai în scopul de totală fascizare a structurilor instituționale. Tendința oficială anticreștină, dezvoltată până la paroxism, către mijlocul deceniului patru, intenționa ca, prin asumarea frauduloasă a epocii glorioase Imperiului Roman, să fundamenteze legitimitatea istorică a fascismului⁷.

Capitala Italiei din toamna anului 1930 surprindea plăcut gândul și fapta tânărului V. Vătășianu, aflat la specializare, prin cadrul adecvat perfecționării sale profesionale, înzestrat cu patrimoniul arhitectonic roman, cu instituțiile culturale existente (academii și universități), cu rețeaua de arhive, biblioteci, expoziții, galerii de artă, conjugate cu suita de școli străine și mănunchiul de profesori-specialiști în domeniul istoriei artei. Întrupând fructuos îngemănarea dintre tradiție și inovație prin ceea ce realizase în planul cercetărilor proprii, bursierul român se simțea benefic impulsionat în devenirea sa științifică, de valorile cultural-civilizatorice percepute vizual și asimilate hermeneutic, într-un propice context de informare și formare în cadrul Școlii Române. Alături de colegii de generație, greu de identificat datorită inexistenței unei evidențe cronologice centralizate (istorici-filologi: M. Berza, T. Pârvulescu, D. M. Pippidi; artiști: Maria Chelsoi-Cristea, pictor, E. Costescu, G. P. Ionescu, Gr. Ionescu, arhitecți)⁸, V. Vătășianu beneficia de un identic program de studii, elaborat metodic, cu frecvență liberă la cursuri și seminarii, pregătirea teoretică și practică fiind regulamentar urmată de redactarea obligatorie a două studii, de excursiile documentare în perimetrul Romei și provincie, dar și de conferințele obligatoriu de susținut la reuniunile instituției.

Preocupat pe mai departe de problematica monumentelor de artă religioasă din Transilvania medievală, bursierul V. Vătășianu cerceta temeinic literatura respectivă, se informa și dezbătea chestiunea împreună cu specialiștii italieni și străini, cu ocazia colocviilor găzduite de biblioteca Școlii, cu privire la cele mai noi și pertinente rezultate în plan conceptual-metodologic în domeniu. Cu siguranță, multe alte lucrări aflate în diferite faze de travaliu științific, mai cu seamă cele

⁷ Max Gallo, *Italia lui Mussolini*, București, 1969, p. 267-318; Giuliano Procacci, *Istoria Italianilor*, București, 1975, p. 460-463.

⁸ BAAVP, 13-14, 1940-1943, p. 3-47.

conturate în răstimpul petrecut la Biblioteca Universității clujene, au fost finalizate acum și tipărite în reviste de profil. Ca, de exemplu, studiul *Contribuție la cunoașterea bisericilor de lemn din Moldova*, apărut în volumul *Închinare lui Nicolae Iorga cu prilejul împlinirii vârstei de 60 de ani* (Cluj, 1931). Precum și angajamentul, asumat pe durată lungă, de a colabora cu intervenții tematice de „istoria artei/topografia artistică românească”, sub inițialele Vir. V., la redactarea unor paragrafe din tomurile XII/1931 și XVII-XVIII/1933 ale monumentalei lucrări *Enciclopedia Italiana di Scienza, Lettere e Arti*. Suntem convinși că materialul pentru contribuția sa tratând despre *La Dormitio Virginis. Indagini iconografiche*, subiect descoperit cu totul întâmplător, pe când cerceta monumente egiptene, a fost lucrat la Roma, dar definitivat și restructurat ulterior, într-un elaborat cuprinzător și de înaltă erudiție, inclus în volumul VI din „Ephemeris Dacoromana” (1935). Bibliotecarul V. Vătășianu se angajase, totodată, la sugestia aceluiași profesor-director, E. Panaitescu, să ordoneze cele câteva mii de tipărituri (cărți și periodice), printr-un constant efort de durată, menit să structureze ființarea unui fond-etalon, unitar organizat, așa cum afirma într-o scrisoare trimisă de la Veneția la 28 iulie 1931: „...regret numai că biblioteca m-a reținut atâta în lucru. Dar am făcut din cea mai zăpăcită bibliotecă ce am văzut, o bibliotecă model. Asta e singura mea mângâiere...”⁹.

Scrisorile păstrate în arhiva sa personală certifică un continuu schimb de mesaje între fiu și părinți, în legătură cu anumite faze distincte ale traseelor efectuate, în lunile aprilie și iunie-august 1931, în întreaga Peninsulă. Ca, de exemplu, despre unele călătorii oficiale: 9 martie 1931 anunța încheierea vizitei colective de studii, părăsirea insulei Capri, întoarcerea cu vaporul la Neapole și cu trenul la Roma; la 5 aprilie 1931, descria ruta Palermo, Neapole și Siracusa la 7 aprilie 1931, Palermo, Cefalù, Taormina, Siracusa; la 11 aprilie 1931, Segesta, Selimunti, Agrigento, Palermo, Taormina, Siracusa, iar peste opt zile, revenirea la Roma la 12 aprilie 1931, Neapole și Siracusa, Cefalù, vizita la Dom și Muzeu, apoi Taormina; 14 aprilie 1931: Taormina, Siracusa, Roma; deplasări private: 9 iunie 1931: impresii despre Assisi, „un orașel mititel în care prezentul trăiește aici numai ca o umbră”; 11 iunie 1931: Perugia, Palatul Municipal, Florența; 21 iunie 1931: Orvieto; 1 august 1931: Verona, la Teatrul Roman audia opera „W. Tell” de Rossini, Veneția, Milano; 3 august 1931: Milano, Como, Torino¹⁰.

Timpul consumat cu folos științific a trecut repede, astfel că, în pofida rezultatelor meritoase, în virtutea cărora fusese îndemnat să-și prelungească bursa cu încă un an, V. Vătășianu generos renunța la șansa oferită de a-și continua perfecționarea în capitala Italiei, în ideea de a nu abuza de facilitățile acordate de conducerea Bibliotecii Universității din Cluj. Într-o ultimă misivă expediată părinților la Sibiu, 5 august 1931, scria că era ocupat cu pregătirile de plecare spre

⁹ S. Mândruț, *op. cit.*, p. 305.

¹⁰ Arhiva Fundației „Virgil Vătășianu”, fond *Varia personal*, f. f.; ibidem, dosar Vederi din Italia, f. f.; ibidem, fond *Către părinți*, f. f.

casă, pe ruta sugerată de cursa Lloyd: 13 august, Roma-Brindisi (cu trenul), 14 august, Brindisi-Pireu (cu vaporul), 15 august, Atena, 18 august, spre Istanbul, 23 august, la Constanța (pe mare), 25 august, la Sibiu, pentru a reveni la Bibliotecă, la 1 septembrie 1931, în același vechi post și a se alătura, astfel, grupului de colegi-bibliotecari, unii foști bursieri în străinătate în varii domenii, precum Ernest Armeanca, Olimpiu Boitoș, Ioan Mușlea etc.¹¹

Intervalul 1930-1931, petrecut de V. Vătășianu ca bursier la Școala Română din Roma, apărea expresiv creionat în raportul de activitate înaintat de directorul E. Panaitescu la finele celui de-al doilea an de conducere a instituției. Partea administrativă includea referiri obișnuite la vechiul sediu, funcționând încă în apartamentele de pe Via Emilio del Cavaliere, la aportul logistic important al secretarului științific G. Lugli și la subvenția anuală, mereu diminuată, dar necesară în acoperirea tuturor cheltuielilor de întreținere. Despre bibliotecă se spunea că este sistematizată conform uzanțelor internaționale și că întreține un schimb reglementar cu publicații din țări europene și din America. Capitolul științific menționa reparația celor două reviste proprii, fapt ce sporea prestigiul științific al instituției, programul comun de studii realizat de toți membrii bursieri până la sfârșitul lunii aprilie 1931, călătoriile și excursiile de lucru organizate în colaborare cu personalități de rezonanță, precum: A. Bartoli, G. Calza, A. Colini, M. della Corte, G. Q. Giglioli, E. Iosi, M. Langhi, A. Maiuri, O. Mengarelli, C. Ricci etc., prelegerile și ilustrațiile de monumente sau săpături, cu invitații de marcă, precum A. Hudson, T. Ashby, ședințele științifice („camerate”), urmate de recepții cu dublu scop, de comunicare și discuții, dar și de contacte amicale între bursieri, în care un rol special au avut arhitectul Richard Bordenache și istoricul Alexandru Doboși, ca și lucrările elaborate de membri pe baza unei metodologii rigurose științifice, pe subiecte diverse privind istoria, topografia sau arheologia Latium-ului antic, Dacia și provinciile învecinate, restaurări și studii de biserici bizantine etc.¹²

Debutul anilor '30 semnifica însă deopotrivă pentru proaspătul fost membru al Școlii Române din Roma, reangajat la Biblioteca Universității din Cluj, un moment de impact cu epoca crizei economice, care va influența decisiv atât existența funcționarului științific, cât și devenirea așezământului spiritual și a seriilor de bursieri aflate la perfecționare în capitala Italiei.

În paralel cu activitățile specifice muncii de bibliotecă, îndeosebi amplificarea catalogului alfabetic-tematic pe materii, V. Vătășianu își continua cercetarea în domeniul istoriei artei, atât în plan teoretic, prin seria de micronomografii închinată picturii autohtone moderne și reprezentanților ei de frunte în secolul XIX – semnificative gesturi de recuperare omagială și popularizare științifică, prin abordarea stilului bisericilor de lemn în deplin spirit comparat –, cât și în cel practic, prin suita de investigații pe teren, desfășurată mai

¹¹ Ibidem, plic Italia-Cluj, de la diverși, f. f.; S., Mândruț, *op. cit.*, p. 305; Ioan, Opreș, *Istoricii și Securitatea*, București, 2004, p. 458.

¹² AAR, 51 (1930-1931), București, 1931, p. 212-215: ședința generală din 26 mai 1930.

cu seamă în concediile legale și sub girul Comisiunii Monumentelor Istorice, Secția pentru Transilvania, cu privire la tipologia complexă a monumentelor de artă religioasă medievală din aria istorico-geografică periegează.

Activitatea Școlii Române de la Roma fusese impulsionată benefic, în acești ani, de terminarea edificiului din Valle Giulia, conform planurilor arhitectului P. Antonescu, care datorită celor două etaje, 12 camere, spațiului pentru bibliotecă, arhivei foto și muzeului, favoriza un propice context spațial, adevărat prin creșterea numărului de membri (12 în 1932), prin constanța apariției publicațiilor de profil, tematizarea acțiunilor specifice (conferințe-excursii) pentru anii I (antichitate/monumente) și II (monumente medievale, Renaștere, modernism), prin organizarea primei expoziții a secției artistice (arhitectură, pictură, sculptură) și a bogatului program de diverse expuneri, precum cel avansat în lunile februarie-martie 1934, la care au participat nume importante ale lumii științifice italiene și europene: A. Boethius, L. Curtius, A. Maiuri, B. Nogara, R. Paribeni etc. Un factor însemnat în schema de conducere efectivă a instituției îl reprezenta secretarul permanent, G. Lugli, extrem de activ încă de la fondarea Școlii (1922-1931), nevoit însă, datorită onorării invitației de a ocupa catedra de topografie romană la Universitatea din Roma, să-și restrângă prerogativele și să dețină numai funcția de consilier științific (1931-1934), până la aflarea unui succesor pe măsură¹³.

Conform articolului 22 (cap. V) din „Regulamentul pentru aplicarea legii care înființează Școlile Române de la Paris și Roma”, atribuțiile secretarului permanent, considerat „asistent” al directorului instituției (art. 5/cap. I), erau precis conturate: numirea se făcea de Academia Română, la propunerea motivată a conducătorului Școlii, care avea în vizor personalități de notorietate științifică ori artistică, manifestând preocupări într-un domeniu specific. Cele mai importante îndatoriri erau următoarele: a) a îndruma și verifica activitatea membrilor din secția arondată, cu responsabilitate asumată față de direcțiune pentru truda științifică și comportamentul etic al bursierilor; b) a se interesa de chestiunea mijloacelor financiare și munca intelectuală a membrilor Școlii; c) a controla gestiunea materială și morală a instituției, în calitate de locțiitor al directorului; d) a rezolva toate sarcinile prevăzute de statutele de funcționare, sub directa oblăduire a conducerii; e) a efectua informări sistematice pe seama Academiei Române, prin intermediul direcțiunii, despre stadiul acțiunilor semestriale, date incluse ulterior în publicațiile Școlii; f) a răspunde de îmbogățirea fondului de bibliotecă și de toate colecțiile proprii instituției; g) misiunea îi revenea deocamdată pentru 3 ani, în funcție de aprecierea Academiei Române și în urma raportului, motivat avansat, de către direcțiune, care, la fiecare sfârșit de an școlar, era îndreptățită să facă propuneri de sistare ori reînnoire a misiunii secretarului permanent; h) salarizarea

¹³ E. Panaitescu, *Prefazione*, în EDR, 5, 1932, p. VII-XI; Idem, *Ibidem*, 6, 1935, p. IX-XI; AAR, 52 (1931-1932), București, 1932, p. 107: ședința ordinară din 26 februarie 1932: raport D. Gusti despre festivitatea inaugurării din ianuarie 1933; Idem, 53 (1932-1933), București, 1944, p. 19: ședința publică din 3 februarie 1933; G. Lăzărescu, *op. cit.*, 1996, p. 38, 58, 63, 102-103, 132.

corespundea celei din țară ori beneficia de un tratament echivalent celui de profesor universitar, odată cu transferarea în valută și cu achitarea cheltuielilor aferente privind deplasarea în interiorul/ exteriorul Romei și Italiei.

Alte sarcini importante îi reveneau, în urma conlucrării cu directorul instituției, în legătură cu diferite aspecte ale organizării interne, inclusiv verificarea plăților comune, astfel că secretarul permanent avea latitudinea să contrasemneze, de exemplu, decizia conducerii referitoare la prelungirea duratei de studii, la cel mult doi ani (art. 14/cp. III), să impună subiectele conferințelor pentru membrii Școlii și modalitatea lor de elaborare (art. 18/cp. III), să redacteze expuneri detaliate pe seama direcțiunii despre anumite abateri de la regulile de comportare științifică și morală (art. 19/cp. III), să accepte revizuirea gestiunii materiale și a activității generale de către dirigiuitorul instituției (art. 21d/cp. V), să rezolve, împreună cu superiorul său ierarhic, toate sarcinile administrativ-științifice prevăzute de Regulament (art. 21e/cp. V), să întocmească actele justificative pentru diverse investiții, avansate Ministerului de resort de către direcțiune (art. 21g/cp. V), să domicilieze în localul Școlii (art. 21g/cp. V), să gospodărească, sub directa îndrumare a conducerii, toate bursele revenite membrilor instituției (art. 23b/cp. VI), să parafeze raportul general anual, de venituri și cheltuieli, întocmit de către directorul Școlii (art. 24/cp. VI)¹⁴.

Am considerat oportun să detaliem paragrafele legii privitoare la atribuțiile secretarului permanent în structura Școlii Române din Roma, pentru a înțelege mai bine modalitatea în care V. Vătășianu fusese desemnat la puțin timp să ocupe funcția respectivă, dar și normele prevăzute oficial, satisfăcute de acesta în plan administrativ și științific, între anii 1934-1936 și 1938-1946.

Într-un atare context, determinat de solicitarea profesorului G. Lugli de a fi absolvit de prerogativele incumbate de funcția de consilier științific (1931-1934), dar și motivat de respectarea prevederilor regulamentare expuse mai sus, din toamna anului 1934, soarta bibliotecarului Vasile Vătășianu, deja un cunoscut istoric de artă, va dobândi un alt făgaș existențial. Faptul că fostul membru al Școlii Române din Roma avea acum și calitățile unui bun specialist pe tărâm biblioteconomic, că deținea un discurs interpretativ și comparativ, validat în domeniul propriu de specializare, și cunoștea bine câteva limbi clasice și moderne, profesorul E. Panaitescu să-l indemne pe V. Vătășianu să candideze la ocuparea postului vacant de „secretar permanent” și să continue opera de definitivare a organizării bibliotecii instituției, începută cu numai câțiva ani în urmă. Reales în funcția de dirigiuitor al instituției, E. Panaitescu contribuise efectiv ca V. Vătășianu să fie confirmat pe durata unui an calendaristic, prin decizie ministerială, și să fie detașat, fără salariu, de la 1 septembrie 1934, de la Biblioteca Universității, cu păstrarea postului de bază la Cluj.

¹⁴ Vezi în *MO, op. cit.*, p. 4151-4152.

Sarcinile asumate în prima etapă de activitate au condus la prelungirea mandatului pentru faza următoare (1935-1936), prelungire motivată atât prin „serviciile ireproșabile în ordonarea bibliotecii”, cât mai ales prin rezolvarea tuturor problemelor legate de resortul administrativ, de funcționarea bibliotecii și de îndrumarea științifică a secției artistice din cadrul Școlii¹⁵.

Pentru un truditor al bibliotecii și cercetător al tainelor istoriei artei, acomodarea cu noul loc de muncă nu fusese deloc scutită de dificultăți, V. Vătășianu fiind obligat să deprindă componentele structurii administrației încă de la debutul anului universitar, când o altă serie de tineri bursieri se prezenta la sediul din Valle Giulia. Rutina dobândită gradat și metodic în gestionarea fondurilor se împletea cu efortul de coordonare științifică a membrilor cuprinși în cele trei secții, cu precădere cea artistică, validându-se, îndeosebi în îndrumarea studiului în arhive, bibliotecă, ateliere, galerii, în organizarea conferințelor și a expozițiilor personale ori colective. Efortul competent depus acum de V. Vătășianu era dublat de cel al refacerii bibliotecii, prin regândirea fondului existent, completat cu donații și schimburi de publicații din țară și străinătate (v. Anexa III), ca și de necesitatea suplinirii directorului în intervalele când absentă, de regulă câteva luni pe an, într-un specific climat intern, nu totdeauna lipsit de inerente diferende.

Astfel, putem întemeiat afirma că secretarul permanent figura mai totdeauna printre artizanii suitei de conferințe, de elevată ținută științifică, desfășurate în incinta bibliotecii Școlii, între lunile ianuarie și martie 1935, reunind participanți de renume, precum: B. Biagetti, B. Caloso, F. Hermann, G. J. Hoogewerff, A. Munoz, Ramiro Ortiz, R. Papini, Alexandru Tzigara-Samurcaș etc.¹⁶ Cercetătorul artei românești, cu precădere medievale, a coordonat fructuos activitatea câtorva serii de membri ai Școlii, cu accent convenit pentru cei din cadrul „secției artistice”, îndrumați atât în redactarea lucrărilor obligatorii, tipărite în „Ephemeris Dacoromana” și „Diplomatarium Italicum” sau în elaborarea prelegerilor de specialitate, cât și în extinderea orizontului lor spiritual, cu prilejul excursiilor de studii organizate în aria internă și externă capitalei Italiei. (Anexa II, V)

Zecile de cărți poștale, existente în fondul personal menționat, depun grăitoare mărturie în acest sens, fie că relevă itinerariile străbătute cu bursierii între anii 1934 și 1936, fie că încorporează mesaje expediate părinților de către Elena și Virgil Vătășianu. Gânduri și sentimente alese, colegiale, de respect și recunoștință sunt exprimate, îndeosebi din partea membrilor „secției artistice”:

¹⁵ AFVV, dosar Roma, 1934-1936, 1938-1947 [în continuare dos. Roma] f.f.: vezi adresa Ministerului către Rectorat, nr. 117518 din 28 iulie 1934; Idem, vezi memoriul lui V. Vătășianu către Ministrul Culturii Naționale și Culte, Roma, 15 noiembrie 1941; AAR, 53 (1932-1933), București, 1933, p. 68: ședința generală din 25 mai 1933; E. Panaitescu cu mandat prelungit între 15 octombrie 1934 și 15 octombrie 1936; Idem, 55 (1934-1935), București, 1935, p. 219-220: ședința generală publică, 30 mai 1935: durata extinsă până la 15 octombrie 1937; I. Opreș, *op. cit.*, p. 458.

¹⁶ Arhiva Bibliotecii Mitropoliei din Sibiu, fond Prof. I. Lupaș, nr. 1467: Roma, 23 noiembrie 1935; [AMBS]; Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga” Cluj-Napoca, Mss. 5551/II, f. 102: Roma, 23 ianuarie 1935; E. Panaitescu, *op. cit.*, în *EDR*, 6, 1935, p. XI.

1934: septembrie, Paris, Lupu; 1935: 15 martie, Bergamo, G. Lugli; 18 aprilie, București, Dumitru Bodin, Gheorghe I. Caragață, Francisc Pall; 24 aprilie, Venezia, Grigore Ionescu; 23 august, Graz, Nicolae Corivan; 1 decembrie, Iași, Gr. Ionescu; 1936: 25 februarie, București, Gabriela și Richard Bordenache; 2 martie, Paris, Mica Lapedatu; 6 martie, f. loc., Nicolae Cucu; 22 martie, f. loc., Gh. I. Caragață, Marina Lupaș; 7 mai, Târgu Mureș, Dorin Popescu; 16 mai, Napoli, în grup: Emil Condurachi, J. și N. Cucu, Gheorghe Grosu, Petre Iroaie, George Ivănescu, M. Lupaș, Fr. Pall, Nicolae Stoica; 16 mai, Napoli, Gh. Grosu, M. Lupaș; 21 mai, Napoli, în grup: Gh. Grosu, M. și N. Lupu, N. Stoica transmit urări cu ocazia zilei onomastice; 7 iunie, Firenze, în grup: E. Condurachi, Gh. I. Caragață, G. Ivănescu, N. Stoica, Vasile Toma; 8 iunie, f. loc., Ion Cucu, Virgil Gheorghiu; 1 iulie, Viterbo, N. Cucu solicită 200 de lire avans din bursă pentru munca la grupul de case din jurul pieței Santa Pelegrinno din localitate; 13 iulie, Viterbo, N. Cucu; 16 septembrie, Praga, M. Lupaș; 1 noiembrie, Roma, în grup: Gh. I. Caragață, M. Lupaș, Gheorghe Vinulescu; 14 noiembrie, f. loc., în grup: Cucu, Grosu, M. Lupaș; 1937: 8 ianuarie, f. loc., urări de An Nou: „regretând mereu lipsa Dvs., ne mângâiem doar cu o amintire scumpă și cu speranța unor zile mai bune, cari să suprime depărtarea ce ne desparte...”; 19 ianuarie, f. loc. G. Lugli și soția; 19 martie, Roma, V. Gheorghiu, G. Lugli, Alexandru Marcu¹⁷.

Seria de vederi trimise de V. Vătășianu către părinți constituie o altă însemnată sursă documentară pentru consemnarea participanților și a traseelor frecventate pe urmele civilizației romane și italiene medievale și moderne: 1935: 30 martie 1935, Viterbo; 22 mai, Siracusa, ocolul Siciliei, Salerno, Beneventi, Napoli; 24 mai, Capri, Amalfi, concediu cu părinții; 6 august, Padova, Veneția; 8 septembrie, Fiume; 1936: 21 februarie, Città di Castelo; 16 mai, Napoli și Pompei; 29 iunie, Siena, Pisa; 6 iulie, Firenze, vizită la Arezzo și Assisi; 3 august, Capri, la „Grotta Azzurra”¹⁸.

Desigur, V. Vătășianu a avut o contribuție semnificativă la coordonarea lucrărilor de arheologie clasică și preistorică, de istorie antică și filologie clasică, de studii și documente în legătură cu trecutul Românilor și relația lor cu Occidentul, publicate de bursieri în cele două reviste amintite; dar a influențat covârșitor, în plan conceptual și metodologic, preocupările referitoare la istoria artei, tipărite în anualele menționate, sau ilustrate, vizual și estetic, în cuprinsul expozițiilor realizate de membrii secției de profil (arhitecți, pictori, sculptori). Articolele apărute acum în presa științifică locală sau națională și internațională, ca și abordările artistice expuse criticii de specialitate, încorporau dubla menire asumată,

¹⁷ AFVV, plic Italia-Cluj, de la diverși, f.f.; Idem, plic Ilustrate diverse, f.f.; Idem, plic Italia-Roma, f.f.; Idem, plic, Către părinți, f.f.; vezi lista aproape completă a bursierilor, în BAAVP, 13-14, 1940-1943, p. 3-47; V. Vătășianu devenise membru al Asociației în anul universitar 1934-1935, vezi în Idem, 7, 1934-1935, p. 14.

¹⁸ Idem, plic Ilustrate diverse, f. f.; Idem, plic, Către părinți, f.f.

de a face cunoscută latura interpretativă inedită a materialului cercetat și de a integra trecutul și arta românească în ansamblul civilizatoric european, prin tipărirea în limbi de circulație și difuzarea într-un elevat mediu spiritual.

Tripticul formativ și informativ, alcătuit din lucrările publicate, conferințele susținute în cadrul Școlii pe teme bine alese, în funcție de fiecare domeniu în parte, și excursiile de documentare la monumente de artă și arhitectură din Roma și din provincie au înrăurit devenirea profesională a multor viitoare personalități ale științei și culturii românești, aflate, între cele peste 75 de nume ilustre, la Școala Română din Roma.

În paralel cu efortul administrativ-științific reclamat de funcția sa oficială între anii 1934-1936 și marcată de expoziții artistice și de specialitate, de cele șase serii de conferințe de popularizare în ciclul dedicat problematicii istoriei artei românești și universale, de restructurarea bibliotecii de profil, de tipărirea publicațiilor proprii instituției („Diplomatarium Italicum”, III/1934, și „Ephemeris Dacoromana”, VI/1935), cercetătorul V. Vătășianu nu și-a neglijat strădaniile legate de arhitectura de piatră/lemn din zona Țării Hațegului, demers întreprins mai cu seamă în cursul vacanțelor de vară, când efectua sondaje pe teren, în colaborare cu secția transilvană a Comisiunii Monumentelor Istorice. Acum se ivise interesul de a depista și prelucra materialul documentar edit, aflat în arhivele și bibliotecile din capitala Italiei, cu privire la un subiect de amploare în spațiu și timp, privind arta feudală românească dintre veacul XII și anul 1525, pentru un prim volum preliminar, pentru care stratigrafiasse lucrări esențiale în domeniu și exceptase un uriaș material explicativ-interpretativ-ilustrativ, estimat, în final, la câteva mii de fișe și sute de pagini dactilografiate. Colaborează acum concomitent la tomurile publicate în colecția *Enciclopediei Italiene*, XXI-XXIII/1934, XXVIII/1935, XXIX-XXX/1936, pe aceleași direcții bineștiute: „istoria artei” și „topografia artei românești”. Volumul ultim (XXX) includea un dens capitol despre România (40 pagini, 24 reprezentări grafice, 9 hărți, 10 planșe foto), realizat de 17 autori români și străini (geografie: Em. de Martonne; culte, literatură: R. Ortiz; istorie: Carlo Tagliavini; etnografie/folclor: Nicolae Cartoian), între care figura și „il segretario” V. Vătășianu, cu paragraful dedicat artelor plastice¹⁹.

Același harnic și documentat specialist își exersa virtuțile hermeneutice în explicarea fenomenului modernității artei românești din secolele XIX și XX, prin binevenite recenzii la lucrările unor autori precum Coriolan Petranu, Tudor Vianu, Alexandru Busuioceanu, prin reconstituiri biografice și zugrăvirea evoluției unor vestiți pictori, ca, de exemplu, Constantin Lecca, Nicolae Popescu, Octavian Smighelschi. Dacă despre încercarea de schiță a celor 150 de biserici de lemn

¹⁹ Idem, plic Legitimații de la Roma: Nr. 3332. Tessera personale di libero ingresso al Musei-Galerie, 19 noiembrie 1934, utilizat până în 1942; Nr. 01969. Tessera personale di libero ingresso nei Regi Musei Gallerie Monumento e Schiavi d'Antichità” 23 noiembrie 1934, valabil până în 1939; Idem, dos. Roma..., f.f.: extras din ziar, 25 iunie 1936, cu titlul *Marea Enciclopedie Italiană despre România*.

reperțorizate pentru veacurile XVII-XIX, afirma că urmează trudei tipărite în 1927, semnatarul sugera critic date interesante despre biografia și opera sculptorului Corneliu Medrea, stabilit la București, și sublinia valoarea plasticii, portretisticii și a compozițiilor acestuia. Colegiala prezentare făcută eseului întocmit de Al. Busuioceanu, fostul său camarad de studii la Școala Română din Roma, în legătură cu pictorul italian D. Preziosi, refugiat între 1868 și 1869 în capitala României, sublinia tocmai efortul de ilustrare a vieții cotidiene locale, prin setul de acuarele și schițe (41), util redat în catalogul anexat²⁰.

Abordarea personală a începuturilor și noutății picturii religioase culte în cazul lui O. Smigelschi, într-o primă monografie omagială, structurată în trei capitole, despre viață, opera și importanța ei intrinsecă, fusese expusă documentat și sistematic interpretativ, metoda insistenței pe detaliu despre om și operă, prin conținut și un stil adecvat, fiind remarcată de revuistica de specialitate. Opiniile exprimate acum se refereau atât la fondul expunerii, o monografie biografică și critică, aparat științific temeinic, precise informații edite și inedite, cât și la forma ei, claritatea și logica argumentării, puterea de evocare și sugestie, scrisul competent în „desgroparea din uitare a uneia din marile figuri ale penelului ardelenesc”, îndemnând la răbdare și onestitate în făurirea suitei de portrete, deosebit de ilustrative pentru veacul XIX în istoria artei autohtone. Tratarea aparte din punct de vedere conceptual-metodologic, a unui crâmpei de pictură medievală universală din epoca târzie, în varianta genuină a „Icoanei Maicii Domnului”, aflată la Institutul de Studii Clasice din Cluj, recomanda și impunea lumii științifice autohtone pasiunea și râvna cercetătorului angajat în opera de treptată descifrare a mirajelor trecutului artistic românesc și străin²¹.

V. Vătășianu se impunea acum și specialiștilor din Peninsula și din vestul Europei, printr-un documentat studiu de cuprindere, erudiție și analiză estetică cu privire la originea și evoluția reprezentării iconografice a „Adormirii Maicii Domnului”, de la sfârșitul epocii creștine antice. Truda sa amănunțită și temeinică a constat în pătrunzătoare investigații urmărind tema în întregul domeniu al artei orientale, cu sorginte în cea veche coptă egipteană. Autorul menținea introductiv cercetările realizate în legătură cu subiectul dezbătut și urmărea dezvoltarea problematicii în arta veche bizantină și dificultățile ivite în relaționarea cu cea creștină. El trecea apoi la nararea vechilor legende despre „Moartea” sau „Adormirea Fecioarei” și a cultului ei în spațiu și timp, spre a face rocada la acatistul bizantin din biserică și răspândirea legendei în Orient și Occident, în variante transformate până în secolul VIII. Semnatarul cita semnul crucii în vechi

²⁰ Despre C. Petranu (Sibiu, 1931), vezi în „Revue de Transylvanie”, 1, 1934, nr. 3, p. 407-410; T. Vianu (București, 1935), în „Gând Românesc”, 4, 1936, nr. 1, p. 126; Al. Busuioceanu (București, 1935), *ibidem*, p. 126.

²¹ În vol. *Fraților Alexandru și Ioan Lapedatu la împlinirea vârstei de 60 de ani*, București, 1936, p. 863-868; *Pictorul Octavian Smigelschi*, Sibiu, 1936; AFVV, dos. Roma, f.f.: vezi felicitările expediate de mitropolitul Nicolae al Ardealului, Alba Iulia, 21 februarie 1939.

reprezentări plastice bizantine și apusene, în descrierea de figuri și personaje, în comparație cu alte înfățișări, precum cele etrusce, aflate pe sarcofage. Drept certă dovadă că arta bizantină o continua pe cea antică, iar „Cultul Fecioarei” era concesiă făcută de creștini păgânilor. În fond, în studiul său bine documentat și logic expus, V. Vătășianu relua teza exprimată de N. Iorga, în 1926, cu privire la tipurile bizantine preluate și existente în vechea artă românească²².

Chiar dacă se afla total implicat în activitatea complexă a funcției deținute în cadrul Școlii Române din Roma, unde continua benefic tradiția administrației organizate de predecesorul său G. Lugli, efectuând totuși unele minore retușuri, ce completau uzanțe de ordin exclusiv secundar, V. Vătășianu menținea un permanent contact epistolar cu colegii din cadrul Bibliotecii Universității clujene, motivat atât de specificul ordonării fondului de carte și periodice al instituției „Accademia di Romania”, cât și de nevoia de autoperfecționare pe tărâmul istoriei artei românești. Astfel, în schimbul de mesaje din vara anului 1936, între V. Vătășianu și I. Mușlea, directorul instituției, îl îndemna pe „secretarul permanent” să-și prelungească stagiul în capitala Italiei (până la trei ani, conform legii) -, în antiteză cu opinia emitentului, care își exprima intenția de a se întoarce în țară, până în toamna anului respectiv, pentru a ocupa, pe merit, postul vacant de prim-bibliotecar. Insistența cu care i se solicita acum demisia, drept indispensabilă condiție pentru concurs, se datora atât cunoașterii suprasolicității datorate funcției deținute în timp, cât și dorinței de a-și elabora în tihnă lucrările științifice pentru care se documentase în arhivele și bibliotecile italiene, între care figura volumul prim structurat din *Istoria artei românești*. Numai astfel poate fi înțeleasă scrisoarea (v. Anexa IV), conținând oferta amicală a profesorului G. Lugli, care îl informa despre posibilitatea asigurării unui minim interimat până la sosirea altui fost membru al Școlii, M. Berza, în calitate de „secretar permanent” (1936-1938).

Revenit în cadrul Bibliotecii Universității din Cluj, la 1 septembrie 1936, la propria sa dorință, V. Vătășianu își relua munca specifică, în multiple sensuri, biblioteconomic și bibliografic, atât în finalizarea catalogului topografic și revizuirea celui alfabetic, cât și în verificarea și completarea fișierelor sistematice, pe materii, dar și în organizarea unor expoziții de uz intern, în anii 1937 și 1938, ori chiar cumulând calitatea de secretar al Comisiunii Bibliotecii. Pe teren strict profesional, specialistul încerca și reușea acum să fructifice o parte din rezultatele cercetărilor sale, prin articole și studii tipărite în țară și străinătate, precum segmentul documentar informativ privitor la „storia dell'arte romena” și „topografia artistica romena” din *Enciclopedia Italiana* (vol. XXXIII-XXXIV/1937), ori contribuția vizând raportul dintre valorile bizantine și neobizantine în pictura religioasă autohtonă din Transilvania, sub auspiciile generoase ale aceleiași secții locale a Comisiunii Monumentelor Istorice²³.

²² La „Dormitio Virginis”, în EDR, 6, 1935, p. 1-49; vezi și Horia Teodoru, în *Douăzeci de ani de activitate a Școlii Române din Roma*, București, 1943, p. 37,39; G. Lăzărescu, *op. cit.*, 1996, p. 50, 103.

²³ AFVV, dos. Roma, f.f.: vezi Memoriu, datat Roma, 15 noiembrie 1941; vezi S. Mândruț, *op. cit.*, p. 310-312, și I. Opreș, *op. cit.*, p. 519, 572.

Realitatea prozaică, vieții cotidiene, în intervalul în care V. Vătășianu activase la Roma, constase în euforia regăsirii unei relativ prospere bunăstări burgheze, caracteristică fazei terminale a crizei economice. Probabil că, direct sau indirect, prin intermediul presei și radioului, „secretarul permanent” asistase, în calitate de martor pasiv, la coexistența unor planuri existențiale, paralele ori interferate, în care valul de prosperitate modestă și limitată se mixa cu exprimări vulgare de facil devotament, gesturi afișate ostentativ, cultură aproximată, lipsită de sensibilitate, pe un fond comun, exacerbant naționalist. Înfațișarea măreției autorizat „oficială” era recompusă dihotomic în pretențioase fațade marțiale, care marcau „vidul” intern ori în fanfaronada cuvintelor menite să adumbrească sărăcia comuniunii sentimentale în dublu palier, individual și colectiv. În acest context, de exemplu, arhitectura vremii fusese negativ influențată de stilul monumental și fastuos, prin edificiile ridicate în centrul istoric al Romei. Literatura și arta erau dominate, deopotrivă, de sentimentul de silă față de contraste și vidul estetic, manifest constat.

Consecințele crizei știrbiseră prestigiul regimului politic fascist, care angrenase pașnic Italia pe eșichierul politicii continentale, mai întâi prin seria de acorduri și proiecte comune, semnate cu vecinii, și agresiv, prin războiul pornit, în toamna anului 1935, împotriva Etiopiei și soldat cu formarea Imperiului italian sub diriguirea lui Mussolini. Acest gest imixtionist fusese prompt sancționat internațional și condusese la deteriorarea relațiilor anglo-franco-italiene și la apropierea ideologică dintre Roma și Berlin, pecetluită în anul 1936, având în comun nevoia de prestigiu și politica anexionistă de anvergură planetară, aplicată inițial în bătălia purtată împotriva Spaniei republicane. În interior, starea de fapt contribuise la înrăutățirea situației generale a populației, iar sentimentul de exultanță, infuzat pentru stimularea orgoliului național, avusese un pandant efectiv în manifestările cultural-spirituale din artă, literatură, muzică, teatru etc.²⁴

La un deceniu și jumătate de la înființarea Școlii Române din Roma și în conjunctura în care presiuni insistente de modificare a unor principii, incluse în regulamentele de funcționare, se manifestau în cazul unor instituții similare din capitala Italiei, chestiunea reorganizării preocupase și conducerea Academiei Române în dezbaterile din anii 1937 și 1938. Opiniile vehiculate acum în memoriile redactate de foști membri ai Școlii se refereau precis la redefinirea țelului inițial al instituției, relația de conlucrare cu alte așezăminte de profil, probleme legate de diriguirea propriu-zisă și la reelaborarea unor trasee de studiu academic. Se avea în vedere tocmai reușita combinării interdisciplinare a cercetării arheologice și arhivistice în cicluri distincte, care să cuprindă candidați, recrutați după criterii noi, pentru un ragaz de 3 ani, dintre licențiații și doctorii cei mai capabili ai facultăților de profil din cadrul celor patru universități autohtone. Fără a se omite integrarea, prin concurs, a absolvenților Școlilor de Belle Arte și Academiei de Arhitectură.

²⁴ M. Gallo, *op. cit.*, p. 324-347; G. Procacci, *op. cit.*, p.457-465.

Astfel că proiectul de restructurare viza sporirea rolului Școlii și a ponderii deținute de membrii ei, prin cercetările efectuate în arhive, biblioteci, pe șantiere arheologice ori în laboratoare artistice, pentru deprinderea atmosferei culturale italiene și răspândirea cunoștințelor despre civilizația și spiritualitatea românească. Un amendament refăcut statua acum menirea asumată de către directorul instituției și atribuțiile sale specifice unui mandat de cinci ani, în conformitate cu specificul ciclurilor de studii. În cazul concret de la Roma, profesorul E. Panaitescu întrunise acceptul majorității membrilor Academiei Române și fusese recomandat Ministerului Educației Naționale, pentru reconfirmarea în postul de conducere deținut din 1929²⁵.

Este foarte probabil ca directorul reinvestit în funcție și confruntat cu multiple chestiuni de organizare internă în cursul anului 1938, între care figura și iminenta rechemare la București a titularului „secretariatului permanent”, Mihail Berza, un alt istoric, să fi insistat ca fostul său colaborator dintre 1934 și 1936, V. Vătășianu, să revină la Roma în ideea aceleiași depline înțelegeri și în virtutea respectării termenilor stipulați de regulamentul intern de funcționare al instituției. Inițiativele sale au fost încununate de succes, mai ales datorită faptului că survineau într-un moment grevat de eșecul bibliotecarului V. Vătășianu de a avansa pe merit în cadrul Bibliotecii Universității din Cluj. Astfel că, până la urmă, la insistențele reluate ale lui E. Panaitescu V. Vătășianu a acceptat detașarea propusă în capitala Italiei, cu data de 1 septembrie 1938 (v. Anexa VI)²⁶.

Atribuțiile deținute acum erau conforme cu cele prevăzute de art. 22 din Regulament în legătură cu sarcinile asumate în calitate de „secretar permanent” (gestiune materială, morală și administrativă în funcția de „loctiitor” de director, conducerea secției artistice și a bibliotecii, organizarea de conferințe, expoziții, excursii etc.). În mod neoficial, revenirea sa la Roma fusese condiționată și de posibilitatea desăvârșirii pregătirii proprii în domeniul istoriei artei, prin reluarea cercetărilor la fața locului și elaborarea unor articole și studii, între care se detașa monografia dedicată evoluției istoriei artei feudale în România. Desigur că readaptarea la cerințele noului loc de muncă, administrativ-științifică, nu fusese deloc lipsită de sinuozități, după un benefic interval de activitate bibliotecărească, dar, Vătășianu se considera din nou motivat într-un cadru sensibil modificat calitativ, de aportul membrilor secției artistice, ca și de contribuția majorității bursierilor în toate manifestările validate în interiorul și exteriorul Școlii.

²⁵ AAR, 57 (1936-1937), București, 1938, p. 142: ședința generală publică din 31 mai 1937; *Idem*, 58 (1937-1938), București, 1939, p. 154-156: ședința din 26 mai 1938.

²⁶ AFVV, dos. Acte personale, vezi adresele oficiale ale Ministerului Educației Naționale, nr. 133821 din 24 august 1938 și nr. 3990 din 18 noiembrie 1938: state de salarizare, 12 100 lei (9654 netto!); *Idem*, dos. Retrospectiva vieții mele, f. 6 față/verso; *Idem*, dos. Roma..., f. f.: memoriu, Roma, 15 noiembrie 1941; *Idem*, dos. Roma, f. f.: Roma, 13 septembrie 1938, proces-verbal de predare-preluare între M. Berza și V. Vătășianu.

Instituția oferea puțința dezvoltării tinerilor studioși pe un palier dublu, atât individual, prin cercetări efectuate în arhive și biblioteci, fructificate în cele două publicații de profil adecvat, cât și colective, prin peripluri științifice efectuate în capitală și în zona Latiumului, excursiile documentare anuale dintre lunile noiembrie-martie, onorate substanțial de participarea profesorului G. Lugli, ciclurile de conferințe despre cultura românească și arta antică/creștină, expozițiile artistice proprii membrilor secției respective. Într-o caracterizare plastică, director E. Panaitescu, în mesajul adresat colegului său, I. Lupaș (Roma, 7 noiembrie 1939), afirma că bursierii dădeau dovadă de remarcabilă inteligență și hărnicie, chiar și în împrejurări improprii, în care neîncrederea în viitorul afirmării lor rămânea o problemă dificil de rezolvat pe seama societății românești²⁷.

Rapoartele de activitate înaintate periodic Academiei Române de conducătorul instituției subliniau momente importante din existența și acțiunea propriu-zisă, între care demersul „secretarului permanent” figura mereu la loc de frunte. Astfel, V. Vătășianu conlucrase cu G. Lugli la apariția volumului IV din *Diplomatarium Italicum* (1939), ca și în adunarea materialului publicat în tomul IX din *Ephemeris Dacoromana*. Același se implicase, alături de vestiți specialiști italieni, precum A. Bartoli, G. Jacobi, în programul de ilustrare a monumentelor medievale, ca și în organizarea călătoriilor de studii (12 zile) în Sicilia. V. Vătășianu se aflase între conferențiarii care au rostit alocuțiuni pe teme diverse și au înfățișat rezultate personale în domenii ale arheologiei, istoriei și artelor, oferind astfel membrilor Școlii șansa cunoașterii temeinice a multor chestiuni științifice de actualitate. Corpul referenților, compus din profesori universitari, directori de muzee, expoziții, galerii artistice ori ai unor instituții similare (S. Bocconi, G. Calza, J. Carcopino, A. Collini, P. Ducati, G. Q. Giglioli, G. Giovannoni, E. Gyerstad, V. Mariano, B. Pace), a constituit mereu un exemplu și un imbold prin competența și relevanța expunerilor înfățișate membrilor bursieri și tuturor participanților străini invitați. V. Vătășianu, de exemplu, a abordat subiectul intitulat „Arhitectura vechilor biserici moldovenești” (19 februarie 1940), în care încerca să distingă elementele constitutive specifice, insistând asupra caracteristicilor originale proprii, în comparație cu altele din aria geografico-istorică investigată.

Sporul cantitativ și calitativ al bibliotecii instituției și redeschiderea ei, conform pretențiilor moderne, încorporând un semnificativ tronson de literatură specială despre aria central și sud-est europeană (dunăreană și balcanică), se datora demersurilor aceuiași „secretar permanent”, - confruntat cu multiple griji și lipsuri -, ce cumula voluntar și funcția de bibliotecar, fiind ajutat, în munca de inventariere și catalogare alfabetic-topografică a cărților și publicațiilor periodice (2000/200 în 1938), de soția sa, Elena Vătășianu. El mai fusese implicat acum și în acțiunea de completă reproducere a tuturor reliefurilor și a bazei Coloanei Traiane, într-un total

²⁷ ABMS, fd. *Prof. I. Lupaș*, nr. 1473; E. Panaitescu, Prefazione iunie 1938), în *EDR*, 8, 1938, p. IX, X; *AAR*, 59 (1938-1939), București, 1940, p. 177-178; ședința din 26 mai 1939, vezi Raport; *Idem*, 60 (1939-1940), București, 1941, ședința din 31 mai 1940), Raport.

estimat final la circa 125 de mulaje tehnice. Nu este de omis nici aportul său firesc în organizarea expoziției secției artistice, reunind patru arhitecți, doi pictori, un sculptor, și în redactarea catalogului aferent, cu ecou imediat în presa italiană și românească a vremii²⁸.

Toate aceste mărturii participative au relevat statornică preocupare a conducerii Școlii Române din Roma, în preajma și după declanșarea războiului mondial, de a funcționa normal, conform tradiției regulamentare, în pofida seriei de diferite greutăți, surmontată cu persistență și răbdare, în ceea ce privește munca netulburată a efectivului complet de 12 membri și menținerea neștirbită a programului de vizitare a unor monumente și muzee, în interiorul și exteriorul capitalei Italiei.

Multe din frământările proprii „secretarului permanent”, datorate atât sarcinilor multiple deținute, cât și raporturilor de cooperare cu membrii bursieri în varii domenii de specialitate, apar insistent în scrisorile dintre ei, dar și cu părinții aflați la Sibiu. Anumite componente majore/minore ale existenței cotidiene, diferite gânduri, idei, opinii firești vârstei și conforme evenimentelor trăite (de ex., nu fusese concentrat militar și nici nu putea veni acasă!) ori de natură științifică, răzbat din rândurile așternute fie pe versoul unei cărți poștale, fie în paginile mesajelor mai lungi²⁹.

În răgazurile de tihnă, V. Vătășianu nu omitea să-și continue munca de cercetare atât la augmentarea demersului calificat în cunoașterea fenomenului modernității în arta națională a secolului al XIX-lea, prin exemplificări precum C. Lecca, Nicolae Popea, Mișu Popp și O Smigelschi, cât și în reunirea și dezvoltarea materialului documentar necesar preconizatei sinteze despre evoluția artei feudale românești între veacurile XII-XVI. Lucrarea se contura treptat pe baza fișelor excerptate din arhive și biblioteci italiene, explicitate și augmentate interpretativ prin discuții purtate cu specialiștii străini, dar și prin date verificate și corectate, concret pe teren, în tot mai scurte reveniri în concedii de odihnă din țară. Cele două apariții editoriale consemnate pentru anul 1938, una în revuistica de specialitate autohtonă (v. Anexa VII), iar cealaltă, rezultat al invitării la o reuniune de profil (*Pittori romeni del secolo scorso in Roma*), reprezentau crâmpoșe ale demersului său științific, manifestat într-un interval temporal tot mai puțin propice existenței și acțiunii Școlii, într-o conjunctură marcată de spectrul abandonării coexistenței pașnice în favoarea acceptării conflictului armat generalizat.

²⁸ ABMS, fd. *Prof. I. Lupaș*, nr. 1476: E. Panaitescu, Roma, 18 martie 1940; AN, fd. *Ministerul Instrucțiunii*, nr. 874, p.45, 47, 49: Roma, 11 iulie 1940, raport semestrial; Idem, f. 85, 86: Roma, 26 octombrie 1940, raport trimestrial; AFVV, dos. Roma, f.f.: Roma, 6 iunie 1940, scrisoare către părinți, în care citează extrase din „Universul”, 57, 1940, nr. 52, 5 iunie, p. 62 și „Il Giornale d'Italia”.

²⁹ Idem, plic Italia-Roma, f.f.: P. Iroaie, Palermo, 20 martie 1939; Gheorghe Coatu, Dumitru Ciurea, Bologna, 7 august 1939; Eugen Drăguțescu, Asissi, 17 iulie 1940; Gh. Coatu, Rimini, 6 septembrie 1940; Idem, plic Către părinți, f.f.: Bologna, 18 iulie 1939, Prerugia, 15 februarie 1940, Bari, 28 martie 1940.

V. Vătășianu acceptase conștient noua detașare la Roma în funcția administrativă deținută anterior (1934-1936), tocmai atunci când își închegea planul elaborării sintezei pentru care intenționa să fructifice la maximum șansa oferită de capitala Italiei, de documentare și edificare științifică într-un climat aparte, nescutit însă de vremelnicia avaturilor existențiale. Din cauza imposibilității de deplasare mai des acasă, solicitase în mod repetat, atât oficial, cât și particular, ca experți reuniți în cadrul Comisiunii Monumentelor Istorice să îi trimită fotografii de la biserica Sf. Nicolae Domnesc din Dorohoi și muzeul din Putna, piese necesare ilustrării pasajelor din propria-i tratare monografică. Mai mult, exasperat de lipsa de reacție a factorilor de resort din țară, V. Vătășianu concurase la subvenția trienală „G. Chiru”, printr-un simplu memoriu expediat poștal, obținând, în vara anului 1940, premiul în valoare de 22.500 lei. Academia Română încuraja, astfel, năzuința specialistului, gestul fiind înlesnit de recomandarea făcută de Alexandru Lapedatu, în ideea că: „este acordat pentru lucrări în curs de elaborare sau de desăvârșire, spre a permite unui cercetător, lipsit de mijloace și merituos, ca să-și continue sau să-și termine o lucrare de vădit interes”³⁰.

Comentând notița publicată în „Universul” despre amintita facilitate bănească, emitentul scrisorii adresată părinților, cu data de 6 iunie 1940, detalia multe din elementele devenirii manuscrisului său, completat mereu cu noi date, încă nelămurit tratate, ori cu altele, în curs de rezolvare, într-un constant efort de rigoare cotidiană, găzduit de Institutul de Istoria Artei și Arheologie din capitala Italiei. Același semnatar comenta retoric vestea primită, conform căreia, unii dintre colegii de strictă specialitate (Al. Busuioceanu, Constantin C. Giurescu, Al. Marcu), care îi cunoșteau și apreciau strădania analitică și sintetică, intenționau să îi confere un suport instituțional, prin invitarea de a ocupa postul rămas vacant la catedra de istoria artei la Academia de Belle Arte din București. V. Vătășianu se manifesta pe mai departe preocupat de soarta propriei lucrări, în varianta în care înștiința despre un prim capitol, deja redactat, privind arhitectura începuturilor (până la 1241), despre alte două, mai mărunte, tratând despre sculptura din epoca analizată și câteva obiecte de artă industrială (bronzuri religioase), constituind finalul primei părți. Aceasta era urmată logic de alte trei secvențe, mai vaste, dar înglobând chestiuni dificile. „Lucrarea e prea amplă pentru ca să nu fie cazul de a tona puțin la început și a risca o prefacere, deoarece mult depinde de felul grupării și expunerii materialului într-un studiu așa de vast.” Dorința exprimată în încheiere viza revenirea grabnică acasă, ca să studieze pe mai departe în biblioteca Muzeului Brukenthal și să efectueze cercetări de teren, în satele din jurul Sibiului³¹.

³⁰ Vezi în *Atti del IV Congresso nazionale di studi romani*, Roma, 1938; AFVV, fd. *Correspondență* Varia, f.f.: București, 6 mai 1939, I. Guția despre articolul publicat în revista „Arhitectura”; AAR, 60 (1939-1940), București, 1941, p. 250.

³¹ AFVV, dos. *Roma...*, f.f.: Roma, 6 iunie 1940; Idem, dos. Roma, f.f.: Roma, 7 noiembrie 1940, în *ajun de Nou An* 1941.

Afirmația era conștient rostită într-un context marcat atât de degradarea continuă a condițiilor existențiale într-o capitală de „Imperiu”, - datorită angrenării Italiei în caruselul alianței cu Germania și Japonia -, supus gradat paletei de inechități sociale și economice, care afectau profund mentalul colectiv și problematica existenței cotidiene (bursă neagră, camuflaj, interdicții de circulație, rechiziții, raționalizări), cât și de impactul evenimentelor petrecute în țară (august și septembrie 1940), cu întreg cortegiul de vexațiuni pe seama celor rămași în partea cedată a Transilvaniei și cu modificarea radicală a opțiunii politice în urma instaurării regimului autoritar. Chiar dacă „viața era deosebit de scumpă și trăiam mult mai izolați decât pe vremuri”, conform celor scrise de Elena Vătășianu în epistola adresată părinților soțului ei, aflați la Sibiu, ea evoca momentul întâlnirii cu liderii bisericii greco-catolice din Transilvania, Alexandru Niculescu, Ioan Bălan și Victor Macavei, aflați la Roma pentru a obține o audiență la Sfântul Scaun (2 noiembrie 1940), prin care urmăreau să sensibilizeze opinia publică în legătură cu tratamentul aplicat românilor din aria cedată Ungariei. Clipele de tot mai rară acalmie, ca expresie directă a diminuării relativei bunăstări generale, erau oferite acum, în friguroase seri de toamnă prelungă spre iarnă, de reuniuni și discuții cu membrii Școlii, în binevenite răgazuri de comună meditație și oportună reflecție asupra stării de fapt, ca și asupra unui viitor mult mai înnegurat, atât cu privire la ființarea instituției în sine, cât mai ales la evoluția situației militare și politico-diplomatice de pe frontul conflictelor armate din Europa, Africa și Asia³².

Șocul evenimential fusese direct resimțit de Școala Română și întreg personalul, care încerca, la diferite nivele de acțiune, să propună diverse soluții de temporară remediere, cu referire imediată la politica de încadrări, salarizare, fonduri necesare înzestrării tehnico-administrative, bibliotecă, publicații științifice, în împrejurarea în care subvenția acordată anual rămânea redusă cu circa 30%, tocmai datorită drasticelor restricții financiare în plan național. Rândurile așternute acum de către directorul E. Panaitescu, apar sugestive pe acest sens: „Toată osteneala să continuăm activitatea noastră cu membrii Școlii noastre, fără vreo manifestare exterioară și în cea mai desăvârșită și conștientă rezervă față de toată lumea. Vom putea salva un pic de demnitate? Să o facem în mândra noastră instituție, mândră pentru ceea ce am făcut și de aceea cu fruntea sus chiar și în zilele celei mai dezastruoase umilințe.” Emitentul se referea voalat atât la complexa situație politică din țară, cât mai ales la intenția tot mai vizibilă a conducerii Academiei Române de a revizui legea de organizare a Școlilor din străinătate, în vederea extinderii cadrului propriu de activitate, cu menirea de a deveni o prezență reală în propagarea valorilor cultural-științifice autohtone în Italia. Restructurarea preconizată pe baze largi viza atât prerogativele directoriale, cât și pe cele ale

³² Idem, dos. Roma, f.f.: Firenze, septembrie 1940, E. Panaitescu către V. Vătășianu.

membrilor bursieri, fără să neglijeze chestiunea spinoasă a bugetelor anuale, votate extrem de parcimonios³³.

Un comportament demn și exemplar din punct de vedere etic și moral, continuat și în toamna anului 1940 de „secretarul permanent” al instituției, tot mai ades tracasat de consecința deciziilor ministeriale privind reevaluarea încadrării sale în schemă, aflată în total dezacord cu dispozițiile legale, - respectiv, considerat un simplu funcționar administrativ, chiar dacă făcea parte din personalul științific -, rezulta clar în momentele în care refuzase înscrierea în mișcarea legionară, chiar cu prețul înlocuirii din funcție. Conform regulamentului, V. Vătășianu își asuma, în calitate de „locțiitor”, conducerea destinelor instituției situată pe Valle Giulia, între noiembrie 1940 – ianuarie 1941 (vizita generalului Ion Antonescu la 16 noiembrie!), după rechemarea prof. E. Panaitescu și numirea fostului său coleg dintre anii 1930-1931, D. Găzdaru, dar și între aprilie – octombrie 1941, după revocarea directorului legionar și până la sosirea celui legal desemnat, în persoana prof. S. Lambrino. Sarcina îndeplinită nu fusese deloc ușoară în cele două intervale temporale, marcate de dificultăți insurmontabile de natură primordial materială și logistică, în asigurarea unui flux normal evoluției Școlii și instruirii profesionale a seriilor, tot mai diminuate numeric și valoric, de tineri studioși. Interimarul în funcția de conducere se bucura de aprobarea tacită a factorilor superiori din cadrul Academiei Române și spera ca starea de temporalitate să fie abolită prin reintroducerea paletii de drepturi, stipulată legislativ, odată cu fondarea Școlii în debutul anilor '20 interbelici³⁴.

În acest context, suprasolicitant pe seama celui angrenat temporar în conducerea instituției față de care se vădea pe deplin responsabil, intervin două tentante oferte, intermediare de tatăl său, aflat la Sibiu, fie de a da curs invitației survenită din partea profesorului Sextil Pușcariu și a se transfera la Institutul Român de la Berlin, inaugurat în toamna anului 1940, fie de a ocupa, prin concurs, un post vacant de director la un muzeu local din Transilvania. Ultima variantă avea în vedere tocmai revenirea sa acasă din dorința de a curma presiunea resimțită la Roma, dar și din intenția de a continua în tihnă redactarea sintezei despre evoluția artei feudale în România. Ambele propuneri au fost refuzate gradat, prin argumentări, logic expuse, în câteva mesaje explicative adresate părinților, firesc preocupați de soarta sa într-un dublu palier, existențial și profesional. „În chestiunea propusă, nu sunt însă deloc dispus să plec la Berlin și să fac pe veselul și amabilul amfitrion...”, V. Vătășianu negând tocmai capacitatea de a servi propagandistic anumite scopuri, total neviabile științifice. Expozeul dezvoltat lucid

³³ Idem, dos. Roma, f.f.: E. Panaitescu către V. Vătășianu: Firenze, 21, 22, 24, 28, 30 septembrie 1940; AAR, 61 (1940-1941), București, 1942, p. 27-28.

³⁴ AFVV, mss. Autobiografie, f.2; Idem, dos. Acte personale, f.f.: Roma, 5 martie 1943: tabel de salarizare: 1/9/1940 (13500lei), 1/11/1941 (21200 lei), 1/1/1942 (30000 lei), 1/11/1942 (28 200 lei); Idem, dos. Roma, f.f.: Roma, 4 noiembrie 1940, către părinți; Idem, dos. Roma..., f.f.: memoriu, Roma, 15 noiembrie 1941.

în continuare reprezenta o pledoarie „pro domo” a devotamentului propriu nutrit față de menirea și viitorul Școlii academice române din capitala Italiei, pentru că, în pofida suitei de dificultăți și temporare neînțelegeri, cauzate deopotrivă de motive obiective și subiective, el considera că „Accademia di Romania” constituia un institut științific de bună tradiție, care avea nevoie de personal calificat, apt să călăuzească evoluția tinerilor membrii bursieri din cele trei secții de studiu. Așezământul de la Berlin, în schimb, era situat în antiteză, ca instrument al factorului politic, lipsit de credibilitate științifică, pentru că : „istoria se face astăzi pe alte temeuri, decât pe considerațiuni platonice și discursuri de amabilitate; acum hotărâsc necesitățile inexplicabile și numai acelea!”. Alternativa meditată și expusă față de ideea avansată de a deveni director de muzeu transilvan („situație materială modestă și anvergură științifică redusă”) se cadra, acum și astfel, exclusiv posibilității de a reveni la Sibiu, în cadrul Bibliotecii Universității, aflată în refugiu, unde se simțea cu adevărat între ai săi, acasă, între prieteni³⁵.

Misiunea asumată temporar și, oarecum voluntar de V. Vătășianu, în a dirigi Școala în intervalul marcat de neclarități și greutăți, datorate instabilității directorilor numiți legal în funcție, între toamna anului 1940 și primăvara celui următor, fusese înlesnită, pe de o parte, și îngreunată, pe de alta, de noua lege emisă cu privire la organizarea și funcționarea instituției. Modalitatea aparte de desemnare a conducătorului ei, în cazul de față, prof. S. Lambrino, se îngemănase acum cu faptul concret că nici unul dintre foștii directori nu mai avea latitudinea de a concura, conform prevederilor intrate în vigoare cu data de 17 mai 1941, care abrogau decretul anterior (31 octombrie 1920) și regulamentul aferent (13 august 1921).

Stipulațiile legii erau clare cu referire la direcțiile de studiu (arheologia și istoria), diseminate pe cele trei secțiuni deja cunoscute (arheologie, istorie și istoria artei, filologie clasică, romană și literaturile respective, artele frumoase: arhitectura, pictura, sculptura). Directorul, profesor universitar, ilustra una din disciplinele enumerate și era o personalitate de anvergură internă și externă. Numit pe patru ani de Ministerul Educației Naționale, la recomandarea Academiei Române, el mai putea rămâne încă doi ani. Atribuțiile sale vizau conducerea (îndrumare și control) și reprezentarea instituției. Avea latitudinea de a propune pe cei numiți ulterior în posturile de subdirector, secretar, bibliotecar, și desemna persoana consilierului științific (G. Lugli). Putea înlesni, totodată, prelungirea bursei pe seama membrilor aflați în al doilea an de studiu. Funcția nou ivită, cea de subdirector, designa un cadru didactic universitar (profesor ori conferențiar), numit inițial de ministru pentru doi ani, care se puteau dubla în timp. El beneficia de suma necesară cheltuielilor de reprezentare, în tratament egal cu retribuția unui secretar de legația, cls. I-a, ca și de toate cheltuielile de deplasare. Sarcina sa consta în a supraveghea întreaga administrație a Școlii.

³⁵ AFVV, dos. Roma, f.f.: scrisori datate: Roma, 4 noiembrie 1940, 7 decembrie 1940, 7 aprilie 1942.

Articolul 12 se referea exclusiv la titularul secretariatului, desemnat dintre foștii membri, cu rang științific de asistent universitar, trebuind să domicilieze permanent în clădire. El era numit tot de Minister, în baza propunerii directorului, care putea dispune, la nevoie, și revocarea sa. Secretarul conducea întreaga administrație și se preocupa de toate lucrările aferente. Salariul său era echivalent cu cel al atașatului de legație, odată cu suportarea cheltuielilor de călătorie. Alte articole explicau atribuțiile consilierului științific (G. Lugli), desemnat de către director dintre personalitățile reprezentative ale vieții științifice italiene, cu menirea să stabilească și întrețină contactele academice necesare; ale bibliotecarului, ales tot dintre foștii membri ai Școlii, având o retribuție egală cu cea a cancelarului de legație; precum și drepturile și datoriile membrilor selectați dintre cei mai distinși licențiați și doctori ai celor patru Facultăți de Litere și Filosofie, dar și dintre diplomații Academiei de Arhitectură și Școlilor de Belle-Arte, de ministrul de resort, în urma recomandării motivate a Consiliilor profesionale, pe un an, cu drept de prelungire; la fel, despre „membrii-ospitați” și „oaspeții de onoare”, acceptați în ideea continuării perfecționării de specialitate în cadrul preocupărilor de cercetare ale instituției găzduitoare (timp de 3 luni)³⁶.

Atât în intervalul în care răspundea de existența și acțiunea Școlii Române datorită absenței de la post a celor doi directori, unul revocat, D. Găzdaru, iar celălalt, S. Lambrino, recent delegat, cât mai ales pe durata temporală scursă de la intrarea în vigoare a legii publicată oficial în mai 1941, „secretarul permanent” V. Vătășianu, denumit astfel în conformitate cu vechea titulatură deținută, reprezenta un caz unic în analele instituției, de girant, cu responsabilitate provizoriu asumată, dar fără nici un fel de autorizare din punct de vedere oficial și material. Confruntat mereu cu multiple cerințe reclamate de efortul de organizare a activității Școlii și de problematica tehnico-administrativă-științifică incumbată, V. Vătășianu suporta cotidian nesiguranța aplicării noii legislații și avalanșa de incertitudini în plan conceptual-metodologic cu privire la demersurile de cercetare ale membrilor bursieri. El denota acum, atât în corespondența de lucru schimbată cu factorii de resort de la București, cât și în cea purtată cu membrii familiei sale, preocupări intensificate față de soarta prezentă și viitoare a așezământului cultural din capitala Italiei. Subiectele major abordate în epistolarul emis se racordau desigur posibilităților existențiale și de zilnică supraviețuire, în condițiile obiective/subiective generate de rocada legislativă, de reșezarea și sporirea personalului de conducere al Școlii. În strădania de a se asigura relativa stabilitate în diriguirea destinului instituției, emitentul spera în faptul că posibilă revenirea a fostului director, profesorul E. Panaitescu, putea conduce automat la reconfirmarea poziției sale de „locțiitor”, chiar dacă anunțata venire a desemnatului „subdirector”,

³⁶ AAR, 61 (1940-1941), București, 1942, p. 126-127: ședința din 16 mai 1941; Idem, p. 197: ședința din 27 mai 1941 vezi și în MO, nr. 115, 17 mai 1941, p. 2654-2655.

era iminentă temporal. După confirmarea în funcție a istoricului-numismat S. Lambrino, caracterizat drept un „serios om de știință”, dar care întârzia să vină la Roma, același V. Vătășianu gira funcția în continuare, fiind serios interesat de sosirea persoanei numită în calitate de „loctiitor” (lingvistul Sever Pop). Dacă am încerca să rezumăm spectrul problematic rămas în suspensie până la granița anilor 1941-1942, acesta ar viza, în principal, următoarele direcții de manifestare: a) soluționarea conducerii efective (director-subdirector); b) subvenția anuală/lunară destinată Școlii; c) bursele solicitate de membrii și sporurile aferente (de 360 lire); d) cheltuielile de reprezentare³⁷.

În nenumărate memorii întocmite în răgazul temporal în care conduseseră activitatea Școlii, fără să fie desemnat „subdirector” și fără să beneficieze de retribuția cuvenită, V. Vătășianu reconsidera introductiv faza inițială de studii, în calitate de membru al instituției, și cea de „secretar permanent”, meditănd dubitativ, în cuprinsul elaboratelor, la oportunitatea altor demersuri similare, necesare în clarificarea poziției ocupate în diriguirea administrativă și științifică a așezământului cultural din capitala Italiei. Pericolul resimțit acut și dezvoltat prompt, într-un dublu plan, moral și material, consta în validarea postului de „secretar”, cu atribuții numai strict tehnice, în accepția revizuită din organigrama internă, dezavuat de petiționar și socotit a constitui o inadmisibilă retrogradare valorică după anii consecutivi de neoficială exersare a calității de „subdirector”, îndeosebi în ultimele două menționate termene: 15 noiembrie – 6 ianuarie 1941 și 4 aprilie – 2 octombrie 1941. Cererea de a i se examina și rezolva cuvenit situația era întemeiat justificată de dificila stare materială a propriei familii, soția sa, Elena, renunțând la ajutorul financiar dobândit pentru activitatea de „bibliotecar” (v. Anexa VIII); astfel că, totalul comunei sume lunare (2320 lire), nu putea fi deloc comparat cu bursa atribuită oricărui membru (1370 lire), fiind insuficientă în a asigura un decent minimum existențial, precum și onorarea diverselor obligații de reprezentare oficială.

Dialogul epistolar purtat acum cu directorul S. Lambrino, aflat pe mai departe la București, nu fusese deloc amiabil, chiar dacă anunțata confirmare a lui V. Vătășianu în funcția de „secretar”, conform noii legi, era diplomatic prelinată de fraze binevoitoare în a capta interesul celui total nedreptățit în aspirația nutrită, în litera regulamentului de funcționare și în virtutea unei dorite corectitudini meritocratice.: „În orice caz, Dta poți rămânea liniștit la post, deoarece pozezi încrederea mea, deși nu am plăcerea să te fi cunoscut încă, mulțumită activității Dtale de până acum în slujba Școlii”³⁸.

În alte două adrese redactate pe seama Academiei Române și Ministerului Culturii Naționale, datate, Roma, 15 noiembrie 1941, același emitent sus amintit își

³⁷ AFVV, dos. Roma, f.f.: către S. Lambrino, Roma, 23 iunie și 18 iulie 1941; către Dimitrie Găzdaru, Roma, 15, 17 iulie 1941; către părinți, Roma, 18 iunie și 31 august 1941.

³⁸ Idem, dos. Roma, f.f.: S. Lambrino către V. Vătășianu, București, 3, 18 septembrie 1941; V. Vătășianu către S. Lambrino, Roma, 4 octombrie 1941.

continua demersurile principiale în legătură cu remedierea situației proprii în organigrama instituției, sugerând două ipotetice variante de rezolvare, fie prin admiterea și soluționarea cererii avansate repetativ, fie prin rechemarea sa în cadrul Bibliotecii Universității de la Sibiu și sistarea însărcinării deținută la Roma, pentru că, nu putea accepta legitimarea unei situații, inferioare celei avute prin detașările anterioare. Petiționarul înștiința onest și despre probabilitatea suplinirii Catedrei vacante de Istoria Artei la instituția de profil adecvat din București, chiar dacă, perspectiva năzuită părea depărtată în momentul respectiv, în care, același „secretar” și neoficial „director” al Școlii, făcea onorurile de rigoare, în compania prof. G. Lugli, cu ocazia vizitei particulare a Regelui Mihai și Reginei Mamă, Elena (9 decembrie 1941)³⁹.

Acest interval temporal, marcat îndeosebi de griji și îndoieli în existența familiei Elena și Virgil Vătășianu, fusese ades evocat, cu „stilizările” convenite, în mesajele adresate părinților, drept o necesară supapă de reacție față de energiile negative acumulate pe distanța aproximată a unui an și jumătate. Datele interesante comunicate în conjunctura îngăduită de restricțiile impuse datorită războiului, recompuneau, până în detaliu, componentele unei rețele pătrunsă de avatarurile traiului cotidian (problema alimentară, chestiunea financiară, relaxarea îngăduită restrictiv pe malul mării, la Ostia), dar și întretesută benefic de puzderia veștilor de la Sibiu, - chiar dacă scrisorile parveneau cu o întârziere de 2-3 săptămâni! - de lectura „Universului” abonat, ascultarea știrilor la „Radio București”, speranța unei proxime vizite la Sibiu (ultima datând din 27 iulie 1939!), despre cărțile solicitate a fi achiziționate și expediate pentru documentarea la sinteza în lucru, până la fericirea, exprimată dezinvolt, cu privire la revenirea Basarabiei și Bucovinei la patria-mamă⁴⁰.

Schimbul de scrisori cu familia de acasă și de cărți poștale cu membrii bursieri aflați în cuprinsul Italiei ori în străinătate, o parte din ei fiind deseori invitați la discuții conviviale pe teme științifice ori legate de banalul perceput zilnic în capitala Peninsulei, truda la definitivarea elaboratului sintetic despre evoluția artei feudale românești, constituiau însemnate momente de tihnă spirituală pentru V. Vătășianu și soția sa, Elena.

„Am reluat lucrul întrerupt cu lucrarea” anunța în epistola către părinți (Roma, 11 august 1941), pentru ca să continue cu faptul că: „lucrarea mea, care crește încet, dar sigur, și începe să mi se pară tot mai bună” (Roma, 31 august 1941), chiar dacă persistau chestiuni irezolvabile (ilustrația fotografică, hârtia pentru tipar etc.), care prelungeau, astfel, neșansa ca monografia să poată apărea numai după terminarea războiului. În pofida obligațiilor sale curente, autorul găsisese suficient timp pentru a elabora definitiv capitolele despre pictură, mobilier, artele minore (orfevrăria, miniatura), arhitectura și sculptura pentru toate cele trei Țări Române între veacurile XI și anul 1525. Emitentul se referea acum, tot mai ades, la

³⁹ Idem, dos. Roma, f.f.: Roma, 15 noiembrie 1941; Idem, dos. Diverse, f.f.: notița din „Universul”, 58, nr. 336, joi, 10 decembrie 1941, p. 1, plus fotografia aferentă!

⁴⁰ Idem, dos. Roma, f.f.: Roma, 18 iunie și 31 august 1941.

cele două variante, aleatoriu stabilite în confruntarea indecisă privind funcția deținută în cadrul Școlii: a) dorința de a reveni definitiv acasă, în speranța că numai aici, și astfel, putea termina sinteza sa: „nu mai am nici un interes important pentru ca să rămân aici și sunt dispus să profit de orice ocazie ca să determin înapoierea” (Roma, 7 septembrie 1941); b) intenția de a suplini Catedra de Istoria Artei de la București, vacantă prin detașarea lui Al. Busuioceanu la Iași (noiembrie 1941), iar mai apoi, strădania de a trece pe postul acestuia din capitala Moldovei, eliberat prin transferarea celui în cauză la Institutul Român de la Madrid (Roma, 7 martie 1942).

Eșecurile survenite treptat în acest plan de acțiune conduc la adâncirea cercetării referitoare la sinteza proprie și la extinderea seriei de colaborări la reviste de prestigiu internațional pe teme circumscrise demersului său vizând trecutul artei medievale românești, în special cea bizantină. Reperetele comunicate epistolar prof. S. Pușcariu (München, 31 august și 14 septembrie 1941) de un exeget în materie, precum Franz Dölger, directorul publicației „Byzantinische Zeitschrift”, aveau în vedere un elaborat semnat de V. Vătășianu, intitulat „Ursprung und Entwicklung der Dreikonchenbauten in der Moldau” (nepublicat însă!), urmate de colaborarea cu o editură de la Berlin, între anii 1942-1943, cu privire la tipărirea unei proiectate colecții documentare despre „Arta feudală în România” (v. Anexa XII, XIII), ca și de contribuția efectivă, cu o serie de articole, în profilul enunțat de către menționata imprimerie germană. Biblioteca și cartea (v. Anexa IX), studiile în lucru și volumul în definitivare rămăneau acum unice refugii viabile pe seama funcționarului claustrat în propriul laborator de muncă intelectuală „unde este mai liniștit și mai detașat de obișnuitele mizerii mărunte” (Elena Vătășianu, Roma, 27 martie 1942), pentru a se elibera parțial de vicisitudinile existenței condiționată de statutul legat deținut la Școala Române din Roma. Ne întrebăm, totuși retoric, dacă suita de conferințe organizate și prelegerile rostite în interiorul ori exteriorul instituției, cu precădere în anul 1942, ca un normal act de popularizare despre arta medievală românească (îndeosebi din Moldova), mai cu seamă datorită beneficiilor ei interferențe cu aria bizantină învecinată, să nu fi constituit, oare, un gest reflex și consecință imediată a frustrării resimțită în urma stării de „autoexil”, impusă din bineștiute cauze? Fapt consemnat și de raportul anual de activitate pentru 1941-1942, înfățișat în ședință publică la Academia Română (10 iulie 1942), cu referiri la toate manifestările organizate de membrii celor trei secții și sublinierea efortului depus de secretarul V. Vătășianu în susținerea logistică a concertelor prezentate de George Georgescu și Dinu Lipatti în capitala Italiei (v. Anexa X-XI)⁴¹.

⁴¹ Idem, dos. Roma, f.f.: Roma, 5 martie 1942, date despre Catedra de la Iași; Roma, 27 aprilie 1942, despre conferința „Bisericile medievale din Muntenia”; Roma, 28 mai 1942, mărturia soției Elena: „a muncit în anul acesta fără întrerupere și în condiții cât se poate de rele pentru nervi”; Idem, dos. Conferințe, f.f.: 10 februarie 1940, „L'architettura nelle prime chiese moldave”; 15 noiembrie 1941, „Decorarea policromă în bisericile moldovenești”; 5 mai 1942, „Chiese Valacche nel Medioevo”; 1943, „Aspetti d'arte romena”, citită la Radio Roma; Idem, plic Legitimații: Tessera nr. 554 Biblioteca del Reale Istituto di Archeologia e Storia dell' Arte, 31 mai 1941; Idem, plic Legitimații: Biblioteca Apostolica Vaticana, Tessere di ammissione 97, 15 iulie 1942; vezi și în AAR, 63 (1942-1943), București, 1943, p. 15-16.

Documentul sus amintit nu consemna însă detalii privind reorganizările survenite în cadrul Școlii după intrarea în vigoare a noii legi și aplicarea imediată a regulamentului intern de funcționare. Drept soluție propice pentru remedierea stării sale morale și materiale, vizibilă îndeosebi după retrogradarea oficială din funcție, „secretarul administrativ” V. Vătășianu trebuise să cedeze locuința deținută în clădire și se mutase în chirie (Str. Largo Equado, nr. 6, ap. 19), instituția suportând toate cheltuielile aferente. Mai apoi, nemulțumit de lipsa de promptitudine în revizuirea normelor de salarizare, conform legislației în vigoare, același petiționar își solicita repetativ cuvenitele drepturile bănești (4200 de lire pe lună!), în măsura în care soluționa, în continuare, multe din sarcinile revenite, de drept, colegului S. Pop, desemnat ca subdirector (contabilitate, inventariere, corespondență oficială, bursierii, biblioteca etc.).

Considerăm că, în acest context declarat și marcat de încercările sale înmulțite către factorii de decizie de la București, survenea, fie la sugestia directorului S. Lambrino, interesat să rezolve grabnic pretențiile reclamate în plan moral și material de V. Vătășianu, fie la imboldul prof. E. Panaitescu, numit „consilier cu însărcinări speciale” în cadrul Legației României la Sfântul Scaun, delegarea sa în postul de secretar cultural principal al reprezentanței diplomatice de pe lângă Quirinal, cu data de 15 februarie 1942, calitate în care beneficia lunar de o retribuție în valoare de 16.000 lei. Conform deciziei ministeriale din 1 aprilie 1942, V. Vătășianu devenise secretar cultural și de presă, cu mandat de consilier, însărcinat a soluționa o mulțime de chestiuni revenite conform unui plan de activitate, dezvoltat pe mai multe direcții: fondarea unui săptămânal politic și lunar cultural, sub denumirea de „Buletin pentru Roma”, sprijinirea Consiliului Național al Turismului, contribuția la încheierea unor convenții culturale bilaterale, asistența de specialitate acordată „Asociației româno-italiene”, încurajarea funcționării lectoratelor românești, activizarea buletinului de știri în limba română de la „Radio Roma”, demersurile pentru întărirea activității științifice propriu-zise și reciprocitatea schimburilor de delegații (savanți, profesori, artiști) la instituții de cultură, precum Școala Română, de exemplu (Roma, 26 februarie 1942). Conform unui alt program de muncă, păstrat în arhiva personală (Roma, 7 martie 1942), între acțiunile strict delimitate tematic, figurau următoarele: propaganda în Italia, efectuată prin intermediul articolelor temeinic documentate istoric, publicate în presa vremii, dar și a manifestărilor de altă natură (ex. „Columna lui Traian” și cercetările din arhive, biblioteci și muzee), preocupări artistice, prin concerte muzicale întreprinse de G. Georgescu, D. Lipatti, Ionel Perlea, conferințe științifice, având drept invitați de marcă din țară (Lucian Blaga, Alexandru Borza, Liviu Rebreanu, Ion D. Ștefănescu), participarea unor ansambluri coregrafice (Florica Capsali), elaborarea unor antologii literare etc.⁴²

⁴² Idem, dos. Roma, f.f.: S. Lambrino către V. Vătășianu, Roma, 19 ianuarie 1942 și București, 15 iulie 1942; memoriu, Roma, 14 februarie, 5, 9 martie 1942; corespondența oficială cu Ministerul Propagandei Naționale, București, 17 februarie, 8, 9 aprilie 1942; imprimare tipizată, 24 februarie, 7 martie 1942; Idem, dos. Autobiografie, f. 2.

Chiar dacă se exprimase critic și negativ la adresa propunerii ivită odinioară, în toamna anului 1940, prin bunăvoința prof. S. Pușcariu, de a activa în cadrul Institutului Român din capitala Germaniei, V. Vătășianu acceptase oferta actuală din varii motive, între care figurau, cu siguranță, atât un necesar sentiment de corecție morală și întremare materială, cât și faptul de a fi util, ca specialist, în cadrul Legației, mai cu seamă în domeniul presei, acceptată drept un important element al resortului propagandei culturale și științifice în Italia. Îndeosebi în competiția dezvoltată gradat între diplomația maghiară și română după august 1940, și desfășurată pe toate palierele administrației romane, cu finalitate în sprijinul, eficient politic, în rezolvarea perspectivă a chestiunilor litigioase teritoriale. Putea să fi acționat acum și un lăuntric imbold psihic, care să fi determinat nevoia unor mai intense relații sociale, mult mai publice decât cele valorizate la Școală, dezvoltate într-un orizont mental de așteptare, deosebit prin ineditul captivant, dar și dificil de surmontat, prin istovirea continuă, care anihila treptat faza plăcerii divagației tacite, specifică diplomatului de carieră. Să nu omitem, din ecuație, impactul contextului intern și extern pentru 1942, situația grea și deprimantă datorată războiului, împrejurare în care, existența și acțiunea pe un atare tărâm aparte, ofereau un soi de relativă imunitate din multe puncte de vedere.

În tot mai rare rânduri trimise părinților săi în legătură cu acest nou loc de muncă, V. Vătășianu încerca mereu să rezume, lucid, dar ludic, calitatea propriu asumată și cerințele funcției deținute, respectiv de a elabora dări de seamă eclectice, fapt ce presupunea un îndelungat efort de lectură cotidiană, situat în defavoarea trudei sale specifice la definitivarea cărții despre „Arta feudală în România”. Menționa în continuare faptul că, ades, conducea sau suplinea, în egală măsură, colegii din compartimentul cultural și de presă, fiind vădit stânjenit de „stilul de a comunica mereu informații inexacte dar plăcute guvernului, falsificând astfel realitatea”; ba mai mult, era obligat să preia, în parte și neregulat, unele din obligațiile revenite atașatului militar și consilierului economic. În adiacența retribuției meritate (de minim 1500 lire), emitentul mărturisea șansa de a se întâlni și discuta cu anumite personalități românești aflate în vizită la Roma (Al. Borza, Al. Marcu, L. Rebreanu), de a participa la conferința criticilor de artă antică de la Veneția (16 iulie 1942), de a comenta un film documentar despre Bucovina și monumentele ei (Milano), de a rosti conferințe la Radio și a ține prelegeri referitoare la domeniul artei feudale românești la reuniuni științifice organizate de institute de cercetare, universități, academii și diferite Școli străine din capitala Italiei. Un fapt inedit este dezvăluit de conținutul sumar al „Scrisorii de curier” (Roma, 21 octombrie 1942), anume că V. Vătășianu, „secretar cultural” pe lângă Legația Regală a României, era purtător de corespondență oficială și se deplasa în interiorul și exteriorul Peninsulei în calitate de „curier diplomatic”. Ștampilele și vizele (italiană, elvețiană, germană, maghiară, română) din pașaportul de serviciu, valabil pentru călătorii în întreaga Europă, confirmau nenumărate deplasări, pe rute

variate, efectuate cu trenul între anii 1942-1943, relevate exclusiv de scrisorile către familie, cenzurate, „ab initio”, atât în timp de pace, cât mai ales de război⁴³.

Acest interval constituia un interesant experiment, cu durată în spațiu și timp, marcat de inerente riscuri, pătruns de o altă experiență de viață, deprinsă și exersată de V. Vătășianu, concomitent cu dimensiunea concretă a cunoscutei sale manifestări din cadrul Școlii.

Ubicuitatea propriei situații, ameliorată relativ în ecuația dublei ființări în capitala Italiei, atât ca „secretar administrativ”, cât și drept „funcționar cultural și de presă”, trebuia soluționată definitiv în conjunctura agravării decadenței morale și materiale, îndeosebi din toamna anului 1942, când dificila stare internă afectase nivelul de trai și posibilitatea de existență și rezistență generală. În alte memorii adresate forurilor de resort de la București, V. Vătășianu aborda deschis problema salarizării sale, inadecvat rezolvată și rămasă la un stadiu net inferior în raport cu alți colegi, nerespectându-se, astfel, prevederile articolului 13 din noul regulament. Datele concrete interpretate comparativ sugerau următoarea stare de fapt: retribuirea funcției de secretar era echivalentă cu cea a atașatului de legăție (7500 lire, plus sporul de scumpete, în total, 9000 lire), în vreme ce reclamantul primise gradat numai o parte din suma convenită (2300 lire și adaosul respectiv, în valoare de 5300 lire). Discrepanța rămânea evidentă și îl dezavantaja, astfel, ca pe unul dintre cei mai vechi în post, obținând doar 1/3 din salariul atribuit subdirecteurului S. Pop, fără să suporte analogii cu finanțarea ziariștilor acreditați (7500 lire), cu indemnizația legalizată pentru reprezentarea în străinătate (6800 lire) și nici măcar cu totalul obținut de bibliotecarul Dinu Adameșteanu (7800 lire). Clamarea remedierii injustiției era mereu însoțită de solicitarea despăgubirii parțiale și retroactive până în mai 1941, în coroborare cu acordarea celor trei restante gradății de vechime. Situația se menținea neschimbată și în cursul anului 1943, chiar dacă, prin decizie oficială, i se comunica reconfirmarea în postul de secretar cultural de legăție, cu data de 1 iunie 1943.

Demersurile sale repetate nu păreau deloc ilogice și singulare, în împrejurarea în care, problema sistării parțiale ori totale a activității Școlii și a evacuării ei se punea tot mai acut în vara anului 1943 din pricina evoluției confruntărilor armate. Insuccesele repetate pe fronturile de luptă din Europa și Africa, bombardamentele aliate înmulțite asupra unor centre vitale din Peninsula, unele chiar în vecinătatea Romei, coroborate cu reușita debarcării în Sicilia, au concurat la validarea turnurii cruciale împlinită prin actul petrecut la 25 iulie 1943, odată cu înlăturarea lui B. Mussolini și instalarea cabinetului condus de mareșalul Pietro Badoglio.

Rezoluția finală privitoare la urgența actului închiderii instituției și repatrierea membrilor includea un pasaj care stipula rămânerea la fața locului a unui restâns personal (director, subdirector, secretar, bibliotecar), însărcinat să

⁴³ Idem, dos. Roma, f.f.: către părinți, Roma, 7, 27 aprilie și 25 mai 1942; Roma, 14 iulie 1942, Declarațiune nr. 7941/c; Idem, dos. *Acte personale*, f.f.: Pașaportul de serviciu nr. 152 S.

vegheze la conservarea valorilor materiale depozitate și să reprezinte științific instituția în dialogul necesar cu lumea academică romană și italiană. Opinia tot mai frecvent vehiculată, conform căreia, în cazul ocupării Romei de către trupele anglo-americe, Școala trebuia să solicite ocrotirea morală și protecția juridică a Sfântului Scaun, astfel ca mandatul Academiei Române să poată fi transferat reprezentanței diplomatice a unui stat neutru, a determinat ca Vaticanul să manifeste predispoziția necesară în urma unor preliminare contacte oficiale. Gestul de bunăvoință fusese premers logistic, în spațiu și timp, atât prin faptul că Școala Română găzduise numeroși membrii bursieri, arheologi, artiști, istorici, teologi, care au întreprins studii de specialitate în așezămintele catolice locale și au inițiat utile relații interumane și profesionale, cât și insistenței prof. E. Panaitescu, „consilier special” al Legației de pe lângă Sfântul Scaun, care contribuise esențial la intensificarea propagandei românești la Curia Papală și în țările de religie catolică, prin demersurile efectuate de a combate științific consistența tezelor răspândite de partea rivală maghiară⁴⁴.

În atari condiții total neprielnice, instituția cu sediul în Valle Giulia rămânea lipsită de majoritatea tinerilor studioși, reînțorși degrabă în țară, dar și amenințată de diminuarea mobilității ei științifice în toamna și iarna anilor 1943-1944. Astfel, volumele X din „Ephemeris Dacoromana” și V din „Diplomatarium Italicum”, au fost pregătite de tipar și publicarea lor întârzia din pricina greutăților inerente cu care se confrunta Școala în plan material. Activitatea cu caracter public (conferințe, cursuri) a stagnat din aceleași motive, augmentată de seria de restricții legale impuse din cauza războiului (camuflajul, interzicerea întrunirilor, sistarea transporturilor, criza cărbunilor etc.). Unica disponibilitate de dialog efectiv cu lumea exterioară o constituia biblioteca, singura rămasă validă din cele ale tuturor Școlilor acreditate în capitala Italiei, oferind necesarul de lectură pentru pregătirea unui infim număr de membri bursieri și unui extins contingent de voluntari italieni, obligați a deprinde tainele limbii române din interese geopolitico-militare. Conferințele reduse participativ la un număr restrâns de personalități reprezentative locale, compus din specialiști arheologi, precum G. Calza, A. Collini, ori istorici de artă, ca M. Bettini, C. R. Morey, directorul Școlii Americane, luau ades forma unor reuniuni intime, menite a permite menținerea normală a legăturilor cu lumea științifică și a comunica aspecte, reciproc interesante, privitoare la dezvoltarea relațiilor culturale și spirituale româno-italiene.

V. Vătășianu făcea parte din grupul celor patru din conducerea Școlii și beneficia de un răgaz temporal tot mai serios diminuat în legătură cu reluarea preocupărilor sale de strictă specialitate și finalizare a volumului în lucru. El nu neglija totuși a participa la viața științifică internă și externă instituției,

⁴⁴ Idem, dos. Roma, f.f.: Roma, 23 februarie 1943, memoriu către Ministerul Culturii Nationale; București, 7 august 1943, adresa de răspuns; Roma, 7 septembrie 1943, către părinți; G. Lăzărescu, *op. cit.*, 1996, p. 220-223, 225-226; *România - Vatican. Relații diplomatice*. Vol. I (1920-1950), București, 2003, p. 181, 217-220.

semnificative fiind în acest sens ecourile conferinței rostită la Perugia despre același inevitabil subiect al artei feudale românești, ca și studiul elaborat cu privire la „Relieful bizantine de pe cristelnița lui Leonhardus”, apărut în „Omagiul lui Ioan Lupaș la împlinirea vârstei de 60 ani” (București, 1943). Este cert faptul că, dacă am încerca să înfățișăm statistic evoluția/involuția aparițiilor sale publice (conferințe/prelegeri, articole/studii), curba ar apare vizibil descrescândă, în comparație cu epoca premergătoare războiului (1938/2, 1939/1, 1943 și 1945/1!). Nu putem nega însă faptul că dificultățile împrejurări existențiale în plan general și particular, au influențat decisiv atât validarea sa în palier concret științific (mai puțin truda constantă la terminarea sintezei amintite), cât și în cel cotidian, familial, afectând relația cu mediul uman din Roma și cu părinții aflați la Sibiu. Corespondența purtată în acest sens, mult diminuată cantitativ și calitativ, creionează sugestiv anumite elemente componente ale mentalului colectiv, constrâns să supraviețuiască într-un interval temporal strict circumscris și expus major unor multiple agresiuni exterioare⁴⁵.

Măsurile rigide adoptate acum de autorități în încercarea de a contra extinderea influenței autointitulată „Republici de la Salo” și invadarea nordului țării de trupele hitleriste, seria de bombardamente și incendii afectând îndeosebi marginile Romei, în conjunctura în care confruntările armate stagnau la sudul ei, au contribuit efectiv la completa degingoladă social-economică și politico-militară, odată cu disoluția armatei naționale și preluarea totală a Capitalei de către germani (septembrie 1943). Marasmul existent se agrava după declarația de război din 13 octombrie 1943, când administrația militară din zona de nord riposta brutal față de ofensiva trupelor anglo-americe, ce avansau pentru a ajunge în vecinătatea Romei și a începe bătălia pentru eliberarea ei, fapt împlinit final numai în iulie 1944. Desigur că, în acest nefast context belic, starea de spirit generală, mizeria, corupția, deznădejdea populației urbane se înrăutățeau gradat, datorită conflictului armat la care participau direct ori indirect, aplanat totuși de intervenția diplomației Vaticanului, ce facilitase retragerea armatei de ocupație și evitarea, astfel, a validării unor intenții punitiv-distructive la adresa capitalei Peninsulei și locuitorilor ei.

Această stare de fapt făcea aproape imposibilă ființarea de sine stătătoare a Școlii, începând din debutul anului 1944, conducerea instituției fiind astfel obligată a sonda termenii unei eventuale convenții de protecție juridică, morală și materială cu Sfântul Scaun, gest intermediat, cu asentimentul factorilor de resort de la București, de ministrul V. Grigorcea, șeful Legației de pe lângă Curia Papală. Semnatarii unui prim acord încheiat în șase puncte, prof. S. Lambrino și prof. Bartolomeo Nogara, directorul general al Monumentelor, Muzeelor și Galeriei Pontificale, au prevăzut și notificat o soluție aplicabilă în caz de forță majoră, respectiv ca, în absența forțată a directorului ori subdirectorului, tandemul compus din prof. G. Lugli și „secretarul” V. Vătășianu, să poată succede automat la

⁴⁵ Idem, dos. Roma, f.f.: Perugia, 10 mai 1945; AAR, 64 (1943-1945), București, 1946, p. 108-110; ședința din 7 iulie 1944, raport înfățișat de S. Lambrino; D. Adameșteanu, *op. cit.*, p. 17-19.

conducerea așezământului, beneficiind de puteri depline, mai ales după intrarea forțelor aliate în capitala țării. Papa Pius al XII oferea acum o primă concretizare a înțelegerii, prin soluția unui grabnic ajutor financiar pe seama Școlii (în valoare de 50 000 lire), mai ales în situația în care, datorită înrăutățirii stării de fapt de la București, Ministerul Educației Naționale era incapabil de a onora, din luna aprilie 1944, subvențiile reclamate de bugetul acesteia. Secretarul V. Vătășianu fusese astfel, oficial desemnat, să contabilizeze și repartizeze suma nesperat obținută din partea Vaticanului. Desigur că, pentru momentul dat, impedimentele generate de sistarea temporară a plății salariilor din cauza lipsei unei modalități facile de expediere din România, au afectat în întregime personalul existent (S. Lambrino, S. Pop, V. Vătășianu, D. Adameșteanu), ca și pe cei doi unici bursieri rămași (Ion Guția, filolog și Iosif Iliu, pictor), întreaga activitate a instituției rămânând total paralizată între anii 1944-1945 și în continuare⁴⁶.

Demersurile întreprinse insistent de conducerea Școlii la administrația Sfântului Părinte și la Legația acreditată neîntrerupt aici, se explicau și prin faptul că instituția fusese lipsită vreme de câteva luni de sprijinul oficial al reprezentanței diplomatice oficiale de pe lângă Quirinal, obligată să se refugieze în iarna anului 1944 și să revină temporar numai în primăvara celui următor. Activitatea ei în spațiu și timp se corobora permanent cu evenimentele petrecute în țară, impactul gestului săvârșit la 23 august 1944 și convenția de armistițiu de la Moscova, influențând decisiv existența și manifestările ei concrete la fața locului.

Rapoartele anuale înaintate de prof. S. Lambrino atât Academiei Române, cât și Ministerului Educației Naționale, dezvoltau succint crâmpoie importante ale situației resimțite de cei rămași la datorie în cadrul Școlii. Mesajul oficial redactat în 29 mai 1945, se referea, în principal, la truda constantă a celor doi bursieri consemnați, ca și la reușitele personale ale membrilor din conducerea instituției, între care figurau, un amplu studiu redactat de secretarul V. Vătășianu („L'arte bizantina in Romania. I ricami liturgici”), teza de doctorat a bibliotecarului D. Adameșteanu, lucrarea „Gramatica limbii române”, elaborată de subdirectorul S. Pop și seria de conferințe rostită de către directorul S. Lambrino, cu un mandat prelungit la doi ani, la diferite societăți cultural-științifice din capitala Italiei.

Suita de prelegeri interne nu a putut fi susținută începând din iarna lui 1944-1945, pentru că autoritățile italiene și aliate au tergiversat intenționat răspunsul convenit acordat solicitării exprimată oficial de a obține autorizația necesară. Măsura apărea inteligibilă, totuși, în contextul în care, după aprilie 1945, când se desăvârșea eliberarea totală a nordului țării de sub ocupația fascisto-hitleristă, tentativele de reșezare în areal social-economic și politic pentru consolidarea situației interne, au fost afectate major de criză, sarabanda guvernelor de diverse orientări, șomaj, nemulțumiri și revendicări general populare etc.

⁴⁶ AFVV, dos. Roma, f.f.: vezi adrese oficiale schimbate între S. Lambrino, B. Nogara și Mons. Montori: Roma, 3, 12 iunie și 24, 26 septembrie 1944; Roma, 30 septembrie 1944, către părinți; Roma, 17 octombrie 1944, S. Lambrino către V. Vătășianu vezi documentat și în România-Vatican...*op. cit.*, p. 273, 277, 281, 285, 286, 287, 295-296.

O extensie oportună a celor înfățișate în relatarea anterioară fusese inserată în darea de seamă despre anii 1945-1946, în care se menționa gradata remediere a situației generale și continuarea activității uzuale și științifice de cei patru membri și doi bursieri, V. Vătășianu fiind subliniat aparte prin recenziile elogioase primite la studiul publicat în anul 1945. Programul de conferințe publice a fost reluat în luna mai 1946, găzduit de aceeași incintă a bibliotecii Școlii, incluzând aportul unor binecunoscute personalități ale vieții culturale romane: B. Nogara, A. Grenier, directorul Școlii Franceze, E. Sjöqvist, conducătorul Institutului Suedez, A. Monteverdi, profesor la Universitatea din Roma, alături de contributorii locali (S. Lambrino, S. Pop, V. Vătășianu), participând cu toții la reincluderea instituției în fluxul renașterii interferențelor benefice la nivelul așezămintelor străine din capitala Italiei. Se amintea faptul că, datorită redeschiderii și reorganizării muzeelor după un interval de cinci ani de restricții, au reînceput vizitele în grup la monumentele de artă, diriguite de secretarul V. Vătășianu. Se constata că, în plan editorial, apăruse deja volumul X din „Ephemeris Dacoromana”, cu doi semnatari, Bucur Mitrea și Constantin Vicol, ca și tipărirea tomului V din „Diplomatarium Italicum”. Partea terminală consemna aportul tuturor specialiștilor instituției în reluarea activității științifice, dezvoltată în strânsă conexiune cu revigorarea trudei altor organisme omonime (americană, engleză, franceză etc.), prin seria de conferințe publice și prin „Anuarul” propriu apărut⁴⁷.

Desigur că documentele oficiale sus pomenite nu puteau nicidecum detalia obolul contributiv, extins ori restrâns, specific fiecărui colaborator-specialist în parte. În calitatea sa de secretar permanent, detașat în două rânduri la Roma, V. Vătășianu dobândise experiența tehnică necesară de a se achita corect și prompt de toate atribuțiile revenite, îndeosebi în intervalele temporale marcate de greutate în anii de război. El continua să accepte și rezolve multe din sarcinile incumbate funcției de director/subdirector, se preocupa de chestiunile administrative, de existența bibliotecii, condusă acum de un tânăr cercetător arheolog, se implica în organizarea reuniunilor reluate tradițional în cadrul Școlii și îndruma excursiile ilustrative la monumentele de artă medievală și din epoca Renașterii, din capitala țării. Nu își neglija deloc propriul travaliu de specialitate, efectuat acum cu sincope, întemeiat motivate, în terminarea sintezei monografice, desăvârșită în 1944, după un deceniu de contribuții documentare și redactări succesive la volumul prim din „Istoria artelor în România” (secolul XII –1525), într-un total de 970 pagini de text și note dactilografiate, „tratând toate manifestările artistice din domeniul arhitecturii, picturii, sculpturii, artelor minore (argintărie, miniatură, broderii

⁴⁷ AFVV, dos. Roma, f.f.: Scuola Romana di Roma. Accademia di Romania. Programma delle Conferenze: februario-maggio 1946: 14/2, B. Nogara; 26/2, A. Grenier; 12/3, S. Lambrino; 26/3, E. Sjöqvist; 9/4, S. Pop; 30/4, A. Monteverdi; 7/5, V. Vătășianu, *La pittura narativa nel tardo periodo bizantino*; vezi și în AAR, 64 (1943-1945), București, 1946, p. 298: ședința din 16 mai 1945, S. Lambrino, director pe încă doi ani; *Idem*, 65 (1945-1946), București, 1947, p. 9-10: ședința din 15 iunie 1945; *Idem*, p. 260-263: ședința din 22 mai 1946.

liturgice) nu numai românești, ci ale întregii unități geografice”. Un semnificativ extras fusese tradus în italiană și publicat sub denumirea, deja încetățenită în literatura de profil (Roma, 1945, 44 p. și 32 fotografii), dobândind binemeritate elogii în presa vremii („La Domenica”, „L’Osservatore Romano”, L’Opinione”, „Ephemerides Liturgicae” etc.)⁴⁸

Astfel încât, prin efortul constant depus în cadrul Școlii și recunoscut ca atare în rapoartele anuale de activitate, cât și prin contribuția personală în plan științific (conferințe și studii), V. Vătășianu își valida nu numai calitățile de temeinic organizator, cât și cele de specialist în domeniul artei feudale românești, unanim apreciate de exegeții italieni și străini.

Unica supapă facilă de exteriorizare, cenzurată totuși, a setului de experiențe și trăiri existențiale acumulate de V. Vătășianu pe durata anului 1946, o reprezenta corespondența schimbată cu familia, un gen de comunicare așternut cu periodicitate aproximată lunară, în care emitentul detalia aspecte relevante despre activitatea dezvoltată în cadrul și în afara Școlii. Situația dificilă a instituției în plan general fusese temporar remediată prin acțiunile comune desfășurate, până în vara anului respectiv, cu privire la urgentarea achitării salariilor restante, eșalonate pe câte 8-9 luni retroactiv. Semnatarul descria extrem de plastic atmosfera care domnea între cei rămași la datorie, și care erau mereu supuși unei avalanșe de vești alarmante și incontrollable, colportate și exagerate pe un fond real și caracteristic relativei normalizării a vieții comunitare. Italia era confruntată acum cu preliminariile momentului istoric consemnat în iunie 1946, primele alegeri generale postbelice, și când, prin referendum, trebuia să se soluționeze problema formei ei instituționale. V. Vătășianu constata acum că palierul relațiilor oficiale de odinioară suferise mutații ce obligau la circumscrieri și restrângeri ale convivialității într-un cerc aparte și adecvat selectat, fie în apartamentul propriu, situat pe Via Manfredi nr. 17/11, fie în edificiul instituției. Posibilitățile de recreere cotidiană, înlesnite ori împietate de haosul generat de situația difuză existentă, se compuneau fie din reuniuni strict amicale (bridge, ceai, cină), fie din încercări, ades eșuate din stricte motive obiective (bursa neagră, scumpete alimentară, transport precar), de călătorii la malul mării (Ostia) sau în neutra Elveție învecinată. Activitatea sa științifică apărea zugrăvită în culori mai estompate, datorită suprasolicitării psihice iscate de nesiguranța ființării viitoare a Școlii, dar și a verilor toride, care anihilau orice fel de energii creatoare. Cu toate acestea, V. Vătășianu dovedea că nu dezarmase în totalitate, prin faptul că își reluase colaborarea, începută cândva la invitația „Enciclopediei Ecleziastice”, de a elabora articole despre arta bizantină în Europa orientală, își exersa cunoștințele de limbi străine, îndeosebi engleza și rusa,

⁴⁸ Idem, dos. Roma, f.f.: Roma, 6 decembrie 1945, memoriu către Ministerul Educației Nationale; Roma, 10 august 1945, revista „Ephemerides Liturgicae” solicită exemplare pentru recenzie; Roma, 22 octombrie 1945, „Biblioteca Apostolica Vaticana” reclamă extrase pentru lectura cititorilor.

contaminat probabil de evoluția evenimentelor și precaut la configurarea eșichierului de forțe în aria politică continentală⁴⁹.

Într-un orizont intim și minim comunicat lumii exterioare, gândul nutrit de a reveni la Cluj pentru a concura la ocuparea Catedrei de Istoria Artei de la Universitate, insistent exersat lăuntric cu începere din vara anului 1944, revenea acum obsesiv în conștiința sa atât datorită situației trăită la fața locului, a necesității imperioase de a publica sinteza elaborată „și în interesul acestei lucrări ar trebui să vin acasă, deși cred că acum nu poate fi vorba” (Roma, 5 februarie 1946), cât mai ales din pricina semnalelor favorabile survenite continuu din țară. V. Vătășianu reacționa, ca atare, la una din sugestiile venite de la C. Daicoviciu, în decembrie 1945, fiind de acord să părăsească Școala, dar chestionând totuși, dubitativ retoric, despre condițiile existente în țară și posibilitatea efectivă de reușită într-un viitor apropiat. În raport cu lipsa de reacție a aceluiași C. Daicoviciu, înregistrată la jumătatea lunii ianuarie 1946, candidatul la concurs supoziționa că putea reveni grabnic cu nava „Transilvania”, plecând din Neapole, dar numai în funcție de orarul exact al Companiei de transport, de aprobarea Ministerului și conducerii instituției, odată cu ferma asigurare că se putea reîntoarce oricând la Roma, fie în caz de nereușită, fie de amânare a susținerii probei până în toamna anului 1946. Ipoteza afirmată opțional într-o primă fază de acțiune, se contura decis în vara anului respectiv, – influențată probabil de vizita ministrului Ștefan Voitec în capitala Italiei și de discuția purtată cu acesta –, condiționată fiind de validarea celor două motive frecvent invocate: a) confirmarea necesară din partea lui C. Daicoviciu în legătură cu șansele la concursul preconizat și necesara intervenție personală la Minister pentru îndeplinirea tuturor cerințelor legale; b) stabilizarea programului de deplasare a vaporului de pasageri menționat, închiriat de guvernul român pentru repatrierea propriilor cetățeni.

Sentimentul dihotomic resimțit acum, în prag de încheiere a preparativelor de plecare definitivă, după un respectabil număr de ani petrecuți în mediul academic oferit de instituția Școlii Române, apărea sensibil creionat de soția sa Elena, în cele câteva fraze adresate părinților de la Sibiu: „Sunt totuși mulțumită că plecând, vom lăsa amintiri plăcute și poate chiar regrete? E straniu cum s-au atașat de noi atâția străini! În realitate am avut și o casă foarte drăguță și foarte primitoare” (Roma, 10 iunie 1946).

Soluțiile de rezolvare se succedau în avalanșă incontrollabilă în lunile iunie și iulie 1946, cu privire la demersurile tot mai oficializate, formulate conjugat atât de V. Vătășianu, la Roma, cât și de C. Daicoviciu, la Cluj și București, referitoare la postul solicitat la catedra de profil a Universității clujene. Mesajul punctual în

⁴⁹ Idem, dos. Roma, f.f.: Roma, 5 februarie, 10 iunie, 21 iulie 1946, către părinți; București, 10 iulie 1946, adresa Ministerului Educației Naționale despre drepturile bănești transferate telegrafic: 1/10- 31/12 1945: 1857, 13 franci elvețieni; 1/1-31/3 1946: 3159, 13 fr. e.; 1/4-30/6 1946 : 1685, 13 fr. e.; vezi și în G. Lăzărescu, *op. cit.*, 1996, p. 218-219.

consistente detalii lămuritoare, redactat de C. Daicoviciu și expediat cu data de 18 iunie 1946 (v. Anexa XIV) fusese imediat urmat de un afirmativ răspuns, exprimat de V. Vătășianu, conform celor enumerate și solicitate de la Cluj. Adresa înaintată la 8 iulie 1946 titularului ministerului de resort (v. Anexa XV), definea explicit cele două cauze esențiale ale rechemării sale din postul de secretar, la „proprie cerere”: a) stagnarea activității Școlii; b) intenția de a participa la concursul de la Cluj. Certitudinea plecării iremediabile spre țară, în debutul lunii septembrie, era totuși hazardat menționată, pentru că emitentul nu era deloc înștiințat de aprobarea cererii sale, de eventualitatea ținerii examenului, de orarul incert al Companiei care gestiona ruta maritimă între Neapole și Constanța. Faptul că intervenția făcută la ministrul Voitec reușise întrutotul, fusese confirmat, la scurtă vreme în timp, de cuprinsul telegramei de rechemare din post pentru secretarul V. Vătășianu, emisă la București, în 29 iulie, și sosită la Roma, în 31 iulie 1946, de pregătirile tot mai febrile de plecare, cu un bagaj respectabil, „și mai ales o groază de fișărie” (Roma, 21 iulie 1946), tergiversate însă din motive necunoscute, dar intuitibile în situația haotică existentă, ca și de mesajul-cerere expediat de V. Vătășianu Consiliului Facultății de Litere și Filosofie a Universității din Cluj (v. Anexa XVI), probabil la sugestia aceluiași diligent C. Daicoviciu, pentru suplinirea catedrei dorite, drept certitudine a situației că susținerea probei fusese temporar amânată⁵⁰.

Lipsa de concordanță a datelor incorect dezvoltate în adresele oficiale citate (v. Anexa XVII: Roma, 7 octombrie 1946, Nr. 2079/17 martie 1946, sic!) apare hilară și amendabilă, la fel de oficial, de înștiințările inserate în vara anului 1946 (31 iulie) și, mai ales de sensul „Certificatului” eliberat de direcțiunea Școlii, cu data de 19 noiembrie 1946 (v. Anexa XVIII), care ilustra cifra de 29 iulie, mult mai aproape de realitate, privind sistarea activității sale propriu-zise, în urma aprobării rechemării la proprie cerere. Motivele întâzierii exagerate, care au contribuit, într-un fel, la ratarea efectivă a circumstanței favorabile de a fi prezent la Cluj și de a concura ori suplini postul solicitat la Catedra de Istoria Artei, au fost de un mai extins spectru interpretativ, obiectiv și subiectiv, între care figurau dezorganizarea vieții interne din capitala Italiei, situația precară a instituției, posibilitatea restrânsă de comunicare și de eficientă percepere a stării de fapt, urmările probabile ale disputei verbale și scrise cu ministrul Voitec într-o chestiune de natură politică, dificultățile reale sorgimentate de variantele de deplasare spre țară (vapor, tren, avion), chestiunea bagajelor transportabile, problema obținerii tuturor vizelor statale și militare în timp util, reclamate intrinsec de traiectul călătoriei spre România.

Încercând o ierarhizare legico-logică a motivelor care au îndrituit revenirea sa în țară într-o nefastă conjunctură internă, asumată totuși conștient după refuzul acceptării unor onoruri științifice de renume în Italia (director la bibliotecile „Marciana” și „Hertziana”) și străinătate (Centrul de cercetare de la Dumbarton

⁵⁰ Idem, dos. Acte personale, f.f.: Roma, 31 iulie 1946: adresa Legației nr. 1519/5; Cluj, 30 decembrie 1946: Fișa individuală: funcția efectiv îndeplinită la data de 22 septembrie 1946, de secretar.

Quaks din Statele Unite), în totală contradicție cu opțiunea altor colegi de serviciu academic, de presă, cultură ori din misiunile diplomatice, care au tăgăduit repatrierea (E. Panaitescu, S. Lambrino, S. Pop, D. Adameșteanu etc.), acestea ar putea fi reduse la două direcții vitale: rațiunile familiale, dorul de ținuturile natale și de părinți, și cele științifice, perspectiva profesională la catedră și tipărirea volumului prim din „Istoria artei feudale”.

Seria de vize aplicată în pașaportul său de serviciu îngăduie creionarea unui sigur itinerar urmat cu motonava „Transilvania”: cea italiană, nr. 547, 7 august 1946, românească, nr. 25, 13 noiembrie 1946, viza Government of Palestina, Departement of Migration, necesară pentru traversarea Marii Mediterane, 24 noiembrie 1946, cea de plecare, „uscita”, Neapole, 26 noiembrie 1946, și, în fine, acceptul poliției portului Constanța, certificând intrarea în țară, la data de 9 decembrie 1946, după escală făcută la Istanbul⁵¹.

Odată cu revenirea acasă și reluarea activității în cadrul Bibliotecii Universității din Cluj, până la ocuparea Catedrei de Istoria Artei în toamna anului 1947, se încheie un capitol benefic din existența și acțiunea omului și cercetătorului V. Vătășianu. Secretar permanent cu atribuții cultural-științifice inițiale în cadrul Școlii Române din Roma, reduse ulterior numai la cele administrative, el a constituit un pion extrem de util în funcționarea mecanismului instituțional, atât în intervalul dintre 1934-1936, cât mai ales dintre 1938-1941-1946, tocmai datorită „summei” de calități deținute nativ și exersate altruist în folosul propășirii comunității intelectuale, reunită în cadrul organismului respectiv. Nedreptățit moral și material, îndeosebi după validarea noii legi de funcționare din mai 1941, îndrumătorul spiritual al multor serii de membri bursieri și „loctiitorul” câtorva directori de instituție, prezenți mai ades „în absentia”, secretarul V. Vătășianu, în oportun tandem cu prof. G. Lugli, consilier științific, a însemnat un vital punct de reper în ființarea Școlii în preajma izbucnirii, dar mai ales pe durata conflagrației armate. Spiritul său de corectitudine și disciplină, de dăruire și sacrificiu s-a manifestat constant în tot ceea ce a întreprins, unica mostră de „egoism” științific fiind generată tocmai de munca efectivă la elaborarea sintezei capitale despre arta feudală românească. Pentru realizarea ei finală și validarea resimțitei meniri ca autorizat dascăl la catedra de profil adecvat, a încercat și reușit binemeritat, într-un târziu, la Cluj. Savantul în devenire a acceptat și slujit cauza reprezentării intereselor diplomatice ale țării în momente de răscruce, aportul său în direcția consilierii culturale și îndrumării de presă fiind apreciat și consemnat de factorii de resort. Omul V. Vătășianu a rămas un familist convins și un bun prieten atât cu membrii bursieri ai Școlii, îndeosebi cu cei din secția artistică, de care se simțea direct responsabil, cât și cu colegii de serviciu, indiferent de rang ori de pregătirea lor profesională. Mai mult, cercetătorul a reușit să devină un indispensabil rezervor de informații pentru camarazii italieni și străini, aflați în misiune academică la Roma,

⁵¹ Idem, dos. Autobiografie, f. 3; Idem, dos. Retrospectiva vieții mele, f. 7/față; Idem, Ilustre diverse, f. f.: Verona, 22 noiembrie 1946: despre ultima serată organizată cu amicii; Idem, dos. Acte personale, f. 10, 13, 15; vezi și în I. Opreș, *op. cit.*, p. 420-423, 432, 459, 462, 463, 471, 474, 487.

prin calitatea discursului interpretativ, scris (articole/studii) sau oral (conferințe/prelegeri), prin căldura și pasiunea cu care dăruia și învăța, pe toți cei dispuși să dialogheze, cu date și elemente relevante din domeniul istoriei artei medievale autohtone și universale. V. Vătășianu nu și-a uitat rădăcinile, a păstrat mereu contactul cu cei de acasă, se îngrijora și suferea pentru climatul nesigur din țară, dar se vădea marcat și de realitatea cotidiană trăită în Italia acelor vremuri. Școala Română din Roma a fost pentru el un binemeritat refugiu ocrotitor pentru cercetare și creație, dar și un organism care îi solicita din plin exprimarea conjugată a disponibilităților intelectuale și organizatorice. Chiar și în 1947, odată cu nesiguranța fixării în postul de la Cluj și cu posibilitatea revenirii la Roma, în serviciul de presă al Legației, el se manifesta la fel de interesat de existența și soarta precară a instituției, până la ulterioara ei brutală desființare de autoritățile comuniste. Poate că, deloc simbolic, la decenii distanță în spațiu și timp, fostul membru bursier (1930-1931) și secretar permanent, detașat de la Biblioteca Universității din Cluj (1934-1936, 1938-1946), V. Vătășianu, figura între cei propuși, în anul 1968, ca odată cu reluarea activității și cu strădania de restituire a tradiției academice de odinioară, să preia funcția de director al forului de cultură și civilizație românească din capitala Peninsulei, care a fost și este în continuare „Accademia di Romania”.

ANEXE

I

ȘCOALA ROMÂNĂ DIN ROMA
ACCADEMIA DI ROMANIA
VIA EMILIO DEL CAVALIERE, 11

Cluj, den 1. Nov.[ember] 1930

An die Direktion der Kommission für Denkmalpflege in Budapest

Herr Dr. Virgil Vatasianu, Mitglied des Rumänischen Institutes in Rom⁵², hat sich mit den Steinkirchen in Siebenbürgen beschäftigt; über diese Kirchen hat er auch eine schöne Arbeit veröffentlicht⁵³. In der letzten Zeit hat er erfahren, dass die Denkmalpflege-Kommission in Budapest im Besitze von Kopien der Wandmalereien siebenbürgischer Steinkirchen ist. Herr Dr. Vatasianu will sich auf seiner Reise nach Rom in Budapest aufhalten, und bei dieser Gelegenheit, möchte er die obengennanten Kopien, wen es möglich ist, sehen.

Ich bitte die Direktion der Kommission dem Herrn Dr. V. Vatasianu zu diesem Zwecke behilflich zu seien.

Hochachtungsvoll

Direktor: Em.[il] Panaitescu⁵⁴

⁵² Între 1 noiembrie 1930 și 30 august 1931, conform concediului legal de 10 luni acordat de conducerea Bibliotecii Universității din Cluj, vezi în S. Mândruț, *op. cit.*, p. 304.

⁵³ *Vechile biserici de piatră românești din județul Hunedoara*, Cluj, 1930.

⁵⁴ Emil Panaitescu (1885-1958), profesor titular de Istorie Antică la Facultatea de Litere și Filosofie a Universității din Cluj, director al Institutului de Studii Clasice și al Muzeului de Arheologie, fost elev al Școlii Române din Roma și director între anii 1929-1940; despre numirea sa, în *AAR*, 50 (1929-1930), București, 1930, p. 13: ședința ordinară din 21 iunie 1929; *Ibidem*, p. 25-28: 27 septembrie 1929; *Ibidem*, p. 31: 25 octombrie 1929.

[pe plic:]

Școala Română din Roma

Accademia di Romania

Roma (36)

Via Emilio del Cavaliere, 11.

An die Direktion der Kommission für Denkmalpflege. Budapest

[Original, AFVV, dosar. Roma... , f.f.]

II

PROGRAMUL EXCURSIEI ȘCOLII ROMÂNE DIN ROMA ÎN SICILIA. 1935

Mai 14: ora 15,05 Plecarea din Roma; 18,35 Sosirea în Neapol; 22,30 Plecarea din Neapol (vapor); 15: ora 9,15 Sosire în Palermo și instalare la hotel; 10,30-12,30 Vizită la Palazzo Reale; 12,30-13 Vizită la S. Giovanni degli Eremiti; 13-15 Masa, repaus; 15-16 Zisa (eventual și Cuba); 16-18 Vizită la Palazzo Trabia, via Butera și la mormântul lui N. Bălcescu; 16: ora 8-9 Vizitarea catedralei; 9-9,50 Vizita la Martorana și San Cataldo; 10-13 Vizita la Muzeul Național; 13-15 Masa, repaus; 15-18.

Vizită la Monreale; 17: ora 7,30 Plecare din Palermo cu automobile, vizită la Segesta și Selinunte. Masa în aer liber (merinde); Seara sosire la Agrigento. Instalare la hotel; 18: ora 8, 30-13 Vizitarea templelor; 13-15 Masa, repaus; 15-16 Vizitarea catedralei; 16-17 Vizitarea muzeului arheologic; 17-19 Preumblare la Rupe Atenea și la temple; 19: ora 9, 35 Plecarea din Agrigento; 17, 39 Sosirea la Siracusa, instalare la hotel; 18,30-19 Vizitarea domului și fântânei Aretusa; 20: ora 7,30-10 Preumblare în bărci pe Anapo; 10-13 Vizitarea muzeului arheologic; 13-15 Masa, repaus; 15-20 Vizitarea amfiteatrului, altarului lui Jerone, teatrului, nimfeului și a castelului Eurialo; 21: ora 7, 38 Plecarea din Siracusa; 11, 46 Sosire în Taormina. Vizitarea teatrului grec; 13 Masa; 18,17 Plecare din Taormina (neobligatorie); 22: ora 11, 15 Sosire la Roma (neobligatorie).

Conducător al excursiei este dl. Virgil Vătășianu, secretarul Școlii⁵⁵. În ziua de 21 mai, ora 13, încetează excursia oficială. Dnii membri pot rămâne în excursie în Sicilia, sau în altă parte, până la 29 Mai, când sunt rugați să fie toți la Roma.

[Copie, AFVV, dos. Roma, ..., f.f.]

III

ȘCOALA ROMÂNĂ DIN ROMA

ACCADEMIA DI ROMANIA

ROMA

VALLE GIULIA

Roma, 14 noiembrie 1935

Mult stimate Domnule Profesor⁵⁶,

Am primit în zilele trecute de la D.[șoara] Mimi Lupaș⁵⁷ frumoasele volume „Elementele principale din istoria Românilor” și „Răscoala țăranilor din Transilvania”⁵⁸, și vă rog să primiți cele mai călduroase mulțumiri. Domnișoara Mimi, sosind la Roma, a dat aici de-o toamnă prelungită și sper că se va simți bine la școală, și va găsi un bogat câmp de activitate. De altfel dânsa era atât de

⁵⁵ Între 1 septembrie 1934 și 31 august 1936, vezi în S. Mândruț, *op. cit.*, p. 314.

⁵⁶ Ioan Lupaș (1880-1967), profesor titular de Istoria Românilor la Facultatea de Litere și Filosofie a Universității din Cluj și codirector al Institutului de Istorie Națională între 1919-1946.

⁵⁷ Marina Lupaș (1913-1998), aflată în specializare la Roma între anii 1935-1937, vezi S. Mândruț, în „Anuarul Institutului de Istorie din Cluj-Napoca”, 37, 1998, p. 391-292. [AIICN]

⁵⁸ Titluri complete: *Răscoala țăranilor din Transilvania la 1784*, Cluj, 1934, și *Epocele principale în Istoria Românilor*, Cluj, 1928.

preocupată de viitoarea activitate științifică, încât și nevasta mea⁵⁹ și eu am trebuit să o sfătuim foarte insistent să profite deocamdată de vremea incomparabilă pentru a vizita înainte de toate Roma cu toate frumusețile și monumentele ei.

Rugându-vă să binevoiți a transmite Doamnei cele mai respectuoase sărutări de mâini, primiți, Domnule Profesor, expresia celor mai distinse sentimente ce Vă păstrez.

Virgil Vătășianu

[Original, ABMS, fond Prof. Ioan Lupaș, nr. 1450].

IV

ȘCOALA ROMÂNĂ DIN ROMA
ACCADEMIA DI ROMANIA
VALLE GIULIA

Roma, 26 sett.[embre] [1]936

Caro Sig.[nore] Vătășianu,

Sono a Roma da dieci giorni per fare di nuovo⁶⁰ da Segretario all' Accademia, e in un periodo non certo invidiabile, perchè abbiamo la Scuola piena di ospiti e c'è molto da fare. Per fortuna siamo alla fine, perchè fra pochi giorni ripartono tutti.

Ho ritirato quelle fotografie del Sig.[nor] Macrea⁶¹ e le ho dato al Sig.[nor] Pall⁶²; ho spedito quei libri alla Bibl.[ioteca] della Sorbona e al Museo di Bucarest; ho pagato il conto in pengő⁶³ a Budapest dove però c'è una differenza di tredici lire da pagave ancora.

Quando faro la consegna della cassa al Sig.[nor] Berza⁶⁴ che è già arrivato e che mi aiuta, vedro se esse fuori quella piccola somma che Le mancava.

Come si terrà à Cluj? Mi ossequi tanto la Signora e a Lei molte cose cordiali,

G. Lugli⁶⁵

[Original, AFVV, dos. Corespondență Varia, f. f.]

V

[1936]

Iubite domnule Vătășianu,

Am o mică rugămintă pentru d.[umnea]ta, care sper să nu te incomodeze prea mult.

Și anume. Pentru un articol care acum se tipărește în *Ephemeris*⁶⁶ am nevoie de 3 (trei) fotografii cari îmi lipsesc. Paginile 99, 98 și 12 din albumul de desene după coloana Traiană al lui Ripanda. Albumul se găsește la Palazzo Venezia, unde există și negativele după ori ce pagină, după

⁵⁹ Vezi nr. VIII din Anexe.

⁶⁰ „Interimatul” fusese asigurat până la venirea lui M. Berza, datorită experienței dobândite în funcție, începând cu anul 1922.

⁶¹ Vezi nr. V.

⁶² Francisc Pall (1911-1992), membru al Școlii între 1934-1936; detalii la Aurel Răduțiu, în „Acta Musei Napocensis”, 26-30, 1989-1993, p. 667-669, și Pompiliu Teodor, în „Revista de Istorie”, 4, 1993, nr. 3-4, p. 411-413.

⁶³ Moneda oficială maghiară.

⁶⁴ Mihai Berza (1907-1978), membru al Școlii de la Roma (1931-1933) și Paris (1935-1936), secretar al instituției din capitala Italiei (1936-1938).

⁶⁵ Profesor, arheolog, topograf al Romei antice și latine, secretar și consilier la „Accademia di Romania” vreme de peste două decenii; vezi în *Douăzeci de ani...ed. cit.*, p. 8, 15, și Ioan I. Russu, *Un prieten al României, prof. G. Lugli*, în „Țara”, 3, nr. 609 din 29 mai 1943, p. 2.

⁶⁶ *Un disegno inedito del Rinascimento relativo alla Colonna Traiana*, în EDR, 7, 1937, p. 77-116.

câte știu eu, astfel că trebuie completat numai un formular și în două zile reproducerea se pot obține. Te rog foarte mult încredințeați cu această unică sarcină pe unul dintre membrii care umblă la Biblioteca Venezia. N.[umă]rul de inventar al albumului lui *Ripanda* îl vor găsi sub acest nume în catalogul de fișe. Dl. Mariani, care era pe vremea mea acolo, nu știu dacă și acum, cunoștea aceste desene, astfel că în ori ce caz se poate vorbi cu dânsul.

Rog să-mi trimiți copiiile, pe cât se va putea mai curând, pe numele meu la Institut⁶⁷. Vă mulțumesc anticipat.

Mihail Macrea⁶⁸
Cluj -Gherescu 2.

[Original, AFVV, dos. Corespondență ..., f. f.]

VI

Roma, 25 August 1938

Iubite Domnule Vătășianu,

Vreau mai întâi să-ți spun câtă bucurie mi-a făcut c-ai acceptat să te întorci la Roma⁶⁹. Mi-a părut bine și pentru Școală, căreia nu-i pot dori un Secretar cu mai multe calități decât D.[umnea]ta, cum mi-a părut bine și pentru Director că nu va avea să se ostenească cu învățarea unei persoane necunoaștoare a treburilor Școlii. Și sunt și eu flatat să te am și predecesor și succesori⁷⁰. Cât despre lucrul personal, D.[umnea]ta cunoști cât și mine slujba aceasta, cu dezavantajele, dar și cu avantajele pe care evident că le are. Evident că dacă ai material strâns de acasă, din țară, vei putea lucra mai cu folos decât dacă va trebui să mergi la bibliotecă⁷¹. Dealtminteri, dacă vei avea mai mult talent decât mine la organizarea lucrului, vei putea, poate, ajunge să ai timp și pentru aceasta.

Aș fi foarte bucuros dacă, - nefiind obligat să mă prezint la 1 Sept.[embrie] la catedră⁷² -, aș putea să rămân până pe la 12 a luni, iar D.[umnea]voastră ați putea să fiți aici pe la 9-10. Am fi și bucușori să ne putem revedea toți patru și am putea face direct „trecerea puterilor”. Depinde numai de veștile ce voi primi de la București.

Altminteri, e inutil să mai spun că părăsesc atât Roma cât și Școala cu regret. Ancuța⁷³? Care nu a avut decât avantajele șederii la Roma pleacă cu și mai multă părere de rău. Ceea ce e mai prost, e că nu sunt cu totul convins că în țară voi putea lucra cu mai mult folos. Cred că eram, totuși, dator să încerc.

Am avut noroc că am luat concediul în Iulie, când au fost aici călduri foarte mari. De la întoarcere timpul e suportabil așa că faimoasa lună August trece destul de ușor.

În speranța că ne vom putea revedea curând, te rog să crezi în sentimentele mele cele mai cordiale.

M. Berza⁷⁴

[Original, AFVV, dos. Roma...f. f.]

⁶⁷ Institutul de Studii Clasice de pe lângă Universitatea din Cluj.

⁶⁸ Mihail Macrea (1908-1967), specializare la Roma, preparator la Institutul de Studii Clasice din Cluj; vezi în Mihai Bărbulescu, *A Lesson in Discernment*, în TR, 5, 1996, nr. 3, p. 38-42.

⁶⁹ Oficial cu data de 1 septembrie 1938, vezi în S. Mândruț, *op.cit.*, p. 314

⁷⁰ Referire la intervalul anterior și ulterior celui reprezentat de către M. Berza.

⁷¹ Sinteza despre *Istoria artei feudale românești între secolele XII-XVI*.

⁷² Nu figurează în „Anuarul Universității din București pe anul universitar 1938-1939”, București 1940!

⁷³ Anna Tzigara-Samurcaș, soția lui Mihai Berza, vezi Andrei Pippidi, *Arhiva Mihai Berza*, în „Studii și Materiale de Istorie Medie”, 4, 1997, p. 12.

⁷⁴ Vezi și în I. Opriș, *op. cit.*, p. 519, 572.

VII

SOCIETATEA ARHITECȚILOR ROMÂNI
STRADA EPISCOPIEI NR 2
„ARHITECTURA”
TRIMESTRIAL DE ARHITECTURĂ ȘI ARTĂ PLASTICĂ

București, 27. IV. 1939

Dragă Prietene,

Îți mulțumesc pentru rândurile din 24. Nu mă îndoiam de altfel de răspunsul tău afirmativ⁷⁵.

Cât privește delimitarea subiectului⁷⁶ sunt de acord, mai ales că o școală ardeleană de după războiu nici nu există, după câte știu. Afară de pictorul Simonescu⁷⁷ dela Lugoj, ale cărui lucrări, - Catedrala unită din Lugoj, Bis. unită din Târgu Mureș, pe care le cunosc numai din fotografii -, sunt vădit inspirate de Sibiu și de bis. din Rădești, Demian, C. Bogdan⁷⁸ și ceilalți ardeleni pășesc mai mult pe urmele lui Costin Petrescu⁷⁹ (Notez în treacăt că *mare* lui frescă a Ateneului a fost pentru mine un mare dezastru). Simonescu cred că ar putea fi înglobat în articolul tău, deși cronologic aparține anilor din urmă.

Din motive bugetare ași vrea să întrebuițez chiar clișeele lucrării tale asupra tatălui meu⁸⁰, dacă ele, cum presupun, mai există la Drotleff⁸¹ sau acasă la Tatăl tău. Te rog deci să mă lămurești și în această privință și să-mi dai totodată indicațiuni sau pentru eventuale fotografii de reprodus în legătură cu începutul articolului tău.

La pag. 44 a numărului 1/1939 trimis Școlii voastre sunt indicate fasciculele revistei, ce se mai găsesc la redacție⁸². Cum acestea sunt proprietatea Societății arhitecților, te rog să-mi trimiți o adresă oficială adresată acesteia, ca să vă putem satisface în privința completării colecției.

Cu multă dragoste al tău,

V. Smigelschi⁸³

[Original, AFVV, dos. Corespondență... , f. f.]

VIII

ȘCOALA ROMÂNĂ DIN ROMA
ACCADEMIA DI ROMANIA
VALLE GIULIA

București, 9 Septembrie 1940

Domnule Ministru⁸⁴,

Biblioteca Școlii Române din Roma a trecut peste 12.000 de volume și este în continuă creștere. Este organizată după cele mai moderne metode: are un catalog ținut la zi pe autori, un catalog topografic, un fișier al revistelor și firește un inventar. Pentru munca aceasta zilnică în ultimii ani am rugat pe d.[oam]na Elena Vătășianu să ne ajute, în schimbul unei modeste diurne din subvenția anuală a Școlii. D.[oam]na Elena Vătășianu, licențiată a Academiei Comerciale, este soția d.[omnu]lui Virgil Vătășianu, secretarul permanent al Școlii, căreia îi datorez în mare parte buna

⁷⁵ Despre continuarea dialogului stă mărturie mesajul adresat de V. Smigelschi lui Ioan Vătășianu, în AFVV, dos. Corespondența Varia, f.f.: București, 1 martie 1935.

⁷⁶ Articol intitulat *Bizantinismul și neobizantinismul în pictura religioasă românească din Ardeal*, în „Arhitectura”, 5, 1937, nr. 4, p. 8-11.

⁷⁷ Virgil Simonescu (1881-1941).

⁷⁸ Anastase Demian (1899-1977) și Catul Bogdan (1873-1954).

⁷⁹ Costin Petrescu (1897-1978).

⁸⁰ *Pictorul Octavian Smigelschi*, Sibiu, 1936.

⁸¹ Editura Krafft-Drotleff din Sibiu.

⁸² Anii 1924-1926, 1930, 1931-1933, 1934, cu numerele 3, 6, 7, 9-10, 11 și 12.

⁸³ Arhitect diplomat, vezi scrisoarea citată la nota 24!

⁸⁴ Dumitru Caracostea, titular între 4 iulie și 14 septembrie 1940, vezi *Miniștrii învățământului de la Cuza până astăzi*, Slatina, 2003, p. 67.

sistematizare a bibliotecii. Mulțumit pe deplin de activitatea d.[oam]nei Elena Vătășianu⁸⁵, vă rog să primiți propunerea de a o numi într-un post bugetar de asistentă-bibliotecar spre a putea continua activitatea sa pentru folosul singurei biblioteci organizate pe care o avem într-o capitală din Europa. Îmi permit să menționez că dacă d.[oam]na Elena Vătășianu n-ar fi soția secretarului-permanent al Școlii, n-ar avea posibilitatea să trăiască la Roma cu unica leafă bugetară.

Primiți, vă rog, domnule ministru, asigurarea deosebitei mele stime.

Directorul Școlii Române din Roma,

Em.[il] Panaitescu

[Original, AN, fond Ministerul Instrucțiunii, nr. 874, f. 66]

IX

DEUTSCHES ARCHÄOLOGISCHES INSTITUT ROM

ROMA (25), VIA SARDEGNA 79, T. 45-727

Tgb. Nr. 550/41 B.

16. Dezember 1941

S. H. Herrn Dr. Virgil Vatasianu

Sekretär der rumänischen Akademie

ROM

Sehr geehrter Herr Doktor Vatasianu,

In dem folgenden Paket finden Sie die Werke, welche Sie aus unserer Dublettenliste ausgewählt und in den Verzeichnis Ihrer Desiderata aufgeführt haben, das Dr. Adameșteanu⁸⁶ mir kürzlich überreichte. Wie ich schon mit Dr. Adameșteanu ausgemacht habe und wir es in persönlichem Gespräch am Tage der Winckelmanns-Adunanz von neuem bestätigt, soll sich der Dublettentausch auf Grund einer Abrechnung nach Druckseiten vollziehen. Wie aus der beiliegenden Aufstellung hervorgeht, umfassen die Ihnen heute übersandten Werke insgesamt 2274 Seiten Text und 63 Tafeln, zusammen 2337 Seiten, die unser Institut bei Ihnen zugute hat. Ich erwarte nun also Ihre Dublettenliste; es macht gar nichts, wenn Sie nicht jetzt schon genügend Material zur Verfügung haben, um die ganze Seiten-Schuld abzudecken; im Laufe der Zeit werden wir schon dahin kommen, und vielleicht können Sie gelegentlich auch einige rumänische Neuerscheinungen mit in Tausch geben. In dieser Hoffnung füge ich unten einige Titel rumänischer Bücher an, die mir bekannt geworden sind und die uns noch fehlen. Diese und andere Romanica würde ich gerne in Tausch nehmen.

Am Ende bitte ich Sie um eine kurze schriftliche Bestätigung unserer Abmachungen und verbleibe mit dem Ausdruck vorzüglichster Hochachtung

Ihr sehr ergebener

Jan v. Crons

Bibliothekar

Desiderata romanica

Coman, Joan: L'art de Callimaque et de Catulle dans le poème „La boucle de Bérénice”, Bucarest, 1936, Universul.

Capidan, Th.: Basilica, București, 1938, Tip. Cărților Bisericești.

Fotino, Scarlat: Ordinul doric, București, 1934, Cartea Rom.

Jorga, Nicola: Etudes byzantines, Bucarest, 1939-1940 (Institut. d'études byzantines 1-20).

⁸⁵ Elena Vătășianu (1910-1969), căsătorită cu Virgil Vătășianu în anul 1933, vezi în dos. Autobiografie. Acte mărunte, f.2.

⁸⁶ Dinu Adameșteanu (1913-2004), student al prof. S. Lambrino, bursier la Roma (1938-1942) și bibliotecar al Școlii între 1942 și 1946; vezi și *Omaggio à Dinu Adameșteanu*, Cluj-Napoca, 1996, p. 7, 12, și I. Opriș, *op. cit.*, p. 289-311.

Rosetti, Dinu V.: 1. Săpăturile arheologice dela Snagov; 2. Tombes à incinération de l'âge du fer et de l'époque romaine dans la région de Bucarest; 3. Miscellanea (Publicațiunile Muzeului municipiului București 2), București, 1935.

[Original, AFVV, dos. Roma ..., f. f.]

X

București, 29 Aprilie 1942

Mult stimată Domnule Vătășianu,

Am sosit cu bine în țară, unde primăvara se lasă încă așteptată și, rememorând clipele frumoase petrecute la Roma, mă lupt cu o gripă „triestiană”⁸⁷ ce nu vrea să-mi dea pace.

Mă adresez D.[omniei] Voastre cu marea rugămintă de a mă ajuta pentru ca stagiunea viitoare să fie pentru mine cât mai rodnică în concerte. Știu câtă inimă puneți pentru cel mai mic lucru și știu mai cu seamă ce trecere aveți la Roma în cercurile artistice și culturale.

De aceea, iată ce vă rog. Programul tuturor Societăților muzicale din Italia se alcătuieste *acum, în luna Mai*.

Cele douăzeci de plicuri trimise, conțin fiecare: a) un prospect cu critici și aprecieri asupra mea; b) scrisoarea impresarului meu către societatea respectivă; c) programul recitalului meu pentru aprilie 1943 (când voi fi liber pentru turneul în Italia).

1. Vă rog din suflet să expediați cât mai curând și sub plic recomandat aceste douăzeci materiale de propagandă, debitându-mă cu suma cheltuită pe timbru.

2. Vă mai rog de asemeni ca plicul gros adresat, împreună cu o scrisoare, D.[omnișoa]rei Camus dela Servizio Nazionali Concerti (dacă nu mă înșel intrarea este la nr. 91 iar nu la 48 cum este marcat), să-l duceți D.[umnea] Voastră personal, căci astfel își va da seama că personalitățile române din Italia se interesează în mod special de activitatea mea artistică peste hotare. Nu e nevoie să spuneți D.[omnișoa]rei Camus că v-am dat tot D.[omniei] Voastre cele douăzeci de plicuri, căci s-ar putea oferi dânsa să le expedieze, și sunt mult mai sigur să le știu trimise de mâna D.[omniei] Voastre.

3. Când veți avea vreo ocazie să vorbiți cu Molinari⁸⁸ despre mine, sau cu contele di San Martino, președintele concertelor dela Adriano și Santa Cecilia, insistați să fiu angajat în aprilie viitor la una din aceste două.

Acum nu-mi rămâne decât să vă cer mii de scuze pentru toată supărarea ce vă dau și, rugându-vă să transmiteți omagiile mele Doamnei Vătășianu, vă rog să primiți expresiunea viilor mele sentimente de grațitudine. Mama vă transmite toată afecțiunea sa.

Al D.[omniei] Voastre cu tot devotamentul

Dinu Lipatti⁸⁹

Bd. Lascăr Catargiu 12, București

[Original, AFVV, dos. Roma ..., f. f.]

XI

București, 17 Iunie 1942

Iubite și stimată Domnule Vătășianu,

Am tot așteptat să primesc o veste din partea Dvs. cu privire la marea rugămintă ce v-am adresat și drept confirmare a primirei scrisorilor și prospectelor trimise de mine Dvs. printr-un domn

⁸⁷ Despre concertul susținut la Trieste, în aprilie 1942, vezi Grigore Bărgăuanu, Carmen Tănăsescu, *Dinu Lipatti. Monografie*, București, 2000, p. 88-89.

⁸⁸ Bernardino Molinari (1880-1952), director artistic de concerte la „Accademia di Santa Cecilia” din Roma, vezi *Dizionario Enciclopedico Italiano*, vol. VII, Roma, 1957, p. 861.

⁸⁹ Dinu Lipatti (1917-1950), compozitor și pianist, vezi și *Dinu Lipatti, contemporanul nostru*, București, 1966.

curier plecat, mai bine de o lună din București pentru Roma. Îmi închipui că pachetul destinat Dvs., cât și pachetul trimis de mama mea Doamnei Grigorcea⁹⁰ au sosit la destinație încă de mult.

Noi suntem bine, fiecare ocupat în direcții opuse. În ce mă privește vă pot spune că sunt într-o intensă activitate, atât pe tărâmul muzical cât și pe cel... agricol! Mă pasionează țara cu tot ce are ea de profund sincer și spontan, așa încât am decis, în ciuda dificultăților, să construiesc o foarte mică dar simpatică villă la moșia noastră din Dâmbovița, unde mă voi retrage de câte ori voi avea de preparat o stagiune importantă în concerte. Am decis în vara aceasta, în plus de prepararea concertelor viitoare, și răspunderea unei antreprize rurale ce trebuie s-o duc la bun sfârșit.

Ne gândim foarte des și cu mult drag la Dvs. cât și la Doamna Vătășianu, ambii atât de îndatoritori și de amabili!

Dacă proiectele mele se vor realiza și dacă timpurile ne vor permite, sper să vă revăd în primăvara viitoare când am promisiuni de a cânta din nou în Italia⁹¹.

Vă rog din suflet să-mi răspundeți imediat dacă ați primit pachetul cu cele aproximativ 24 scrisori adresate de impresarul meu tuturor societăților muzicale din Italia și dacă le-ați expedit pe dată, așa cum îmi permiteam să vă rog prin scrisoarea ce alăturasem pachetului.

Aceste scrisori-prospecte referitoare la concertele mele din aprilie 1943 din Italia mă vor ajuta foarte mult, astfel că neexpedierea lor (sau nesosirea lor în mâinile Dvs. printr-o neglijență inexplicabilă) mi-ar dăuna mult.

Vă mulțumesc încă odată pentru toată solitudinera ce-mi acordați și, rugându-vă să transmiteți omagiile mele respectuoase Doamnei Vătășianu, vă rog să credeți în expresiunea sentimentelor mele cele mai devotate. Mama vă trimite toată afecțiunea sa.

Al Dvs.,

Dinu Lipatti

Bd. Lascăr Catargiu 12, București.

[Original, AFVV, dos. Roma...f.f.]

XII

FLORIAN KUPFERBERG VERLAG

Berlin W 62, Wichmannstrasse 6

Fernruf: 25 57 41

Berlin, den 23. 12. 1942

IIk.

Herrn Professor Virgil Vatasianu

Accademia Rumena

Via Giulia, Rom

Sehr geehrter Herr Professor,

Erlauben Sie mir, Sie hierdurch bekannt zu machen mit der Kunstzeitschrift „Die Kunst der Kirchen“⁹², der einzigen Zeitschrift ihrer Art in Europa. Sie befasst sich mit der Betrachtung und Deutung der europäischen Kirchenkunst in der Geschichte, mit der Aufhellung und Deutung der Zusammenhänge zwischen Religion und künstlerischer Ausdrucksform und Fragen der Ikonographie; daneben werden Fragen der europäischen kirchlichen Denkmalpflege behandelt.

⁹⁰ Soția trimisului extraordinar și ministru plenipotențiar, Vasile Grigorcea, șeful Legației României de pe lângă Quirinal, vezi în *România-Vatican...ed. cit.*, p. 166.

⁹¹ Proiect invalidat din motive obiective (avatarurile războiului) și subiective (încercarea de profesorat la Conservatorul din Geneva), reluat numai în anii 1946 și 1947, vezi G. Bârgăuanu, F. Tănăsescu, *op. cit.*, p. 78.

⁹² Nu am găsit revista citată în colecția păstrată la Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga” din Cluj-Napoca!

Wir dürfen gleichzeitig ein Probestück der Zeitschrift (Heft 1/1942) an Ihre Anschrift zur Absendung bringen. In ähnlicher Weise, wie das übersandte Heft z. B. Fragen der nordischen Kunst gewidmet ist, soll gelegentlich ein Heft der Zeitschrift Fragen der rumänischen Kirchenkunst in der Geschichte behandeln. Wir würden es, sehr geehrter Herr Professor, sehr begrüßen, wenn Sie geneigt wären, gelegentlich ein solches Heft zusammenzustellen. Die Zeitschrift erscheint während des Krieges viermal jährlich.

Wir sprechen damit gleichzeitig die Einladung aus, für das Fragengebiet der rumänischen Kunst die Mitherausgeberschaft an der Zeitschrift anzunehmen. Für Ungarn hat Herr Dozent Dr. Julius Fleischer, Budapest, für Bulgarien, Herr Professor Ivan Goschev, Direktor des Museums für kirchliche Kunst in Sofia, die Mitherausgeberschaft übernommen.

Bei dieser Gelegenheit darf ich darauf hinweisen, dass mein Verlag sich speziell der Herausgabe von Veröffentlichungen zur Archäologie und Kunstgeschichte Südosteuropas widmet. Für Rumänien sind hierbei u. a. zwei Werke von Herrn Professor Oprescu, Bukarest, geplant bzw. in Vorbereitung⁹³. Vielleicht dürfen wir Sie auch hier zu einer Mitarbeit einladen, wobei insbesondere vielleicht an eine Darstellung der rumänischen Kirchenmalerei oder an eine Arbeit über rumänische Miniaturmalerei zu denken wäre, jeweils in einer monographischen Veröffentlichung mit einem Text, und einem grösseren Bilderteil. Die Art dieser Publikationen wird deutlich aus dem soeben in der erwähnten Schriftenreihe erschienenen Werk „Die Altungarische Kunst“ von Dr. Nandor Fettich (Budapest)⁹⁴.

Eine Zusammenarbeit sowohl hinsichtlich der Zeitschrift als auch hinsichtlich der Herausgabe des einen oder anderen monographischen Werkes würde ich jedenfalls sehr begrüßen, und Ihrer freundlichen Nachricht sehe ich mit Interesse entgegen.

Mit verbindlichsten Empfehlungen

Ihr sehr ergebener

Dr. A. C. Kupferberg

[Original, AFVV, dos. Roma ... f.f.]

XIII

FLORIAN KUPFERBERG VERLAG
Berlin W 62, Wichmannstrasse 6
Fernruf: 25 57 41...

Berlin, den 2. 2. 1943

IIk

Herrn Dr. Virgil Vatasianu
Accademia di Romania
Valle Giulia, Rom

Sehr geehrter Herr Doktor,

Haben Sie verbindlichen Dank für Ihr frdl. Schreiben vom 20. 1., dessen Inhalt mich sehr interessierte. Ich bedauerte, dass mein Schreiben infolge unrichtiger Anschrift verspätet in ihre Hände gelangte.

Ich freue mich sehr, dass Sie bereit sind, die Mitherausgeberschaft der Zeitschrift für Rumänien zu übernehmen⁹⁵, so dass wir Ihren Namen unter den Mitherausgebern nennen dürfen. Da wir ein der Kunstgeschichte Rumäniens gewidmetes Heft nur nach längerer und sorgfältiger

⁹³ George Oprescu (1881-1969), istoric și critic de artă. Titlurile menționate nu apar în bibliografia operei, vezi în *Omagiu lui George Oprescu cu prilejul împlinirii a 80 de ani*, București, 1961, p. XXVII-XL.

⁹⁴ Lucrare publicată la Berlin, în 1942, ca prim volum al seriei *Schriften zur Kunstgeschichte Südosteuropa*.

⁹⁵ Vezi epistola anterioară!

Vorbereitung erscheinen lassen würden, möchte ich glauben, dass eine ausreichende Verständigung hierüber auch zeitlich möglich ist.

Herr Professor Oprescu wird an der Zeitschrift nicht unmittelbar mitwirken, da sein Arbeitsgebiet im wesentlichen die neuere Kunst ist. Dagegen bereite ich von Herrn Oprescu eine Buchveröffentlichung über neuere rumänische Malerei vor⁹⁶.

Das Gebiet der Kirchenbaukunst ist in den Themenkreis der Zeitschrift eingeschlossen, ja es ist sogar eines des wichtigsten Themen in diesem ganzen Fragezusammenhang.

Ich würde es sehr begrüßen, wenn wir für das geplante Rumänienheft der Zeitschrift einen Beitrag aus Ihrer Feder im Umfang von etwa 10 bis 12 Schreibmaschinenseiten (mit etwa der gleichen Zahl von Abbildungen) gewinnen dürften, der sozusagen der Kern des Heftes ausmache. Vielleicht liesse sich hierbei ein Ausschnitt aus einer Kunstentwicklung geben, der später nach anderer Seite ergänzt werden könnte. Als Termin für diese Arbeit würde ich den 15. 3. vorschlagen. Als weitere (kleinere) Beiträge für diese geplante Heft waren vorgesehen: Anton Kaindl (Bukarest), Rumänische Troitzen⁹⁷, ferner ein Aufsatz von Herrn Prof. Petranu über Neobyzantinische Kunst in Rumänien, der uns bereits vorliegt⁹⁸. Das Bildmaterial für beide Beiträge liegt uns ebenfalls vor. Ich würde mich sehr freuen, wenn ich bald Ihre gedanken zu diesem geplanten Heft erfahren könnte.

Da das augenblicklich in Arbeit befindliche Heft 1/1943 der Zeitschrift dem Thema „Europäische Fresken“ gewidmet ist, wäre es vielleicht zweckmässig, in dem geplanten Rumänienheft ein anderes Gebiet der Kunst zu betrachten.

Selbstverständlich bin ich sehr gern bereit, über eine Buchveröffentlichung in nähere Überlegungen einzutreten. Darf ich fragen, ob die von Ihnen erwähnte grössere Arbeit verlegerisch schon festgelegt ist? Sollte man nicht überlegen, hiervon gegebenenfalls, - vielleicht auch in etwas gekürzter Form -, auch eine deutsche Ausgabe zu schaffen⁹⁹? Wertvoll erschiene mir auch eine monographische Behandlung der rumänischen Fresken wie auch der Buchmalerei. Bisher ist in unseren „Schriften zur Kunstgeschichte Südosteuropa“¹⁰⁰ wie in den übrigen, in meinem Verlag erscheinenden Arbeiten ein Thema zur Geschichte der Kunst in Rumänien noch nicht vergeben.

Ihrer weiteren Nachricht sehe ich gern und mit Interesse entgegen.

Mit verbindlichen Emphelungen und besten Grüßen

Ihr ergebener

Dr. A. C. Kupferberg

[Original, AFVV, dos. Roma, ... f. f.]

XIV

Cluj, 18 iunie 1946.

Dragă Bibi¹⁰¹,

În sfârșit, iată că îți scriu. Mă ierți pentru întârziere. Chestiunea care te interesează nu era însă deloc actuală atâtă vreme cât tu nu puteai veni în țară. Problema stă astfel: catedra e vacantă și a fost

⁹⁶ Vezi nota 42!

⁹⁷ Nu figurează în cataloagele Bibliotecii Centrale Universitare „Lucian Blaga” din Cluj-Napoca!

⁹⁸ Coriolan Petranu (1893-1945), profesor titular de Istoria Artei la Facultatea de Litere și Filosofie a Universității din Cluj. Lucrarea nu există în lista publicațiilor sale!

⁹⁹ *Bibliografia operei Academicianului profesor doctor docent Virgil Vătășianu*, întocmită de Mircea Țoca (Cluj-Napoca, 1979), nu include nici o referire în acest sens!

¹⁰⁰ Colecție inexistentă la Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga” din Cluj-Napoca!

¹⁰¹ Hipocoristic întrebuițat de cei foarte apropiați lui Virgil Vătășianu, de exemplu, cumnatul său, C. Daicoviciu!

suplinită anul acesta școlar de d.[omnu]l Liviu Rusu¹⁰². Dacă erai în țară ți se dădea spre suplinitură și făceam formele pentru ocuparea definitivă a ei. Este absolut necesar ca tu să vii în țară cât mai curând. Cel mai târziu în toamnă, prin Octomvrie sau mai bine în Septemvrie. În Septemvrie se va pune din nou problema supliniturii și dacă nu ești în țară nu ți se poate propune suplinitura. Când te-oi vedea în țară voi cere publicarea vacanței pentru ocuparea definitivă fie prin chemare largă, fie prin concurs. Tu ai dreptul să fii chemat și după câte constat vei avea votul Consiliului¹⁰³. Condiția de căpetenie e, după cum vezi, pentru orice în legătură cu catedra, ca tu să fii aici. La minister vom avea atâta trecere ca să-ți asigurăm o revenire la Roma în cazul neverosimil de eșec.

Nu am vorbit până acum cu Voitec¹⁰⁴. Voiu vorbi imediat ce vine el la București sau merg eu la București. Să sperăm că ți se va face posibilă călătoria și din punct de vedere material. În orice caz îți voi mai scrie după ce voiu vorbi cu Voitec. Și chestia tipăririi cărții tale¹⁰⁵ e în funcție de prezența ta aici. Voiu vorbi cu d.[omnu.]l prim ministru¹⁰⁶ în acest caz și sunt sigur că se vor găsi fonduri pentru asemenea lucrare. Atâta aveam să-ți scriu de cele oficiale. Despre cele personale vă va scrie Lucia¹⁰⁷. Sper că ne vom revedea cât mai curând și atunci vom avea ce povesti.

Vă sărut pe amândoi

C. Daicoviciu¹⁰⁸

[Original, AFVV, dos. Roma... , f.f.]

XV

Roma, 8 Iulie 1946

D.[omniei]-Sale
Domnului Prof.[esor] Ștefan Voitec
Ministrul Educațiunii Naționale
București

Domnule Ministru,

Referindu-mă la cele ce am avut onoarea a Vă comunica verbal, cu ocazia vizitei Dvs. la Roma, îmi permit să Vă prezint în scris cererea de a fi rechemat din postul de secretar al Școlii Române din Roma, pentru următoarele motive: fiindcă activitatea Școlii în ultimii ani a stagnat aproape complet, după cum era și firesc, date fiind împrejurările, și fiindcă intenționez să candidez la catedra de istoria artei devenită vacantă la Facultatea de Litere a Universității din Cluj¹⁰⁹.

Vă rog, în consecință, Domnule Ministru, să binevoiți a aproba și a dispune să mi se transmită: salariul restant dela 1 Octomvrie 1945 până la data când, - după ridicarea salariului -, mă voiu putea îmbarca. Îmi permit să amintesc cu această ocazie că situația mea materială e destul de dificilă, nu numai fiindcă nu am primit salariul de aproape 10 luni, dar fiindcă și anterior, adică dela 1 Iunie 1941 până la 31 Martie 1943, timp de aproape doi ani, nu am primit deloc indemnizația pentru străinătate prevăzută de legea de organizare a Școlii, pe motiv că nu erau fonduri disponibile, în vreme ce, concomitent, s-au găsit fonduri pentru funcționarii noi numiți (Director, Subdirector, Bibliotecar) și pentru primii doi chiar de la început cu plata integrală a tuturor drepturilor. Rezultă de aci că în acest

¹⁰² Liviu Rusu (1901-1985), filosof și estetician.

¹⁰³ Mai precis, Consiliul profesoral al Facultății de Litere și Filosofie a Universității din Cluj.

¹⁰⁴ Ștefan Voitec (1900-1984), între 6 martie 1945 și 30 noiembrie 1946, titularul portofoliului de resort, vezi în *Miniștrii... op. cit.*, p. 88.

¹⁰⁵ Apărută abia în anul 1959 și reeditată în anul 2001!

¹⁰⁶ Petru Groza (1884-1958), premier de la 6 la martie 1945.

¹⁰⁷ Lucia Daicoviciu (1907-2004), soția sa.

¹⁰⁸ Constantin Daicoviciu (1898-1973), decan al Facultății de Litere și Filosofie a Universității din Cluj, revenită din refugiul de la Sibiu.

¹⁰⁹ Vezi în epistola anterioară !

interval am fost păgubit, fără nicio vină, de drepturile mele și am resimțit aspru această nedreptate în starea mea materială. Astfel, pentru a putea face față tuturor angajamentelor și a putea părăsi Roma fără a lăsa în urmă datorii, Vă rog să acordați o binevoitoare atenție acestei chestiuni. Exactitatea celor de mai sus trebuie să rezulte și din actele dela onor.[atul Minister precum și din întâmpinările mele făcute în acea perioadă, când am protestat și împotriva retrogradării mele dela gradul de „secretar permanent” conform vechii legi, - care implica funcția unui secund în conducerea Școlii, cu toate prerogativele unui locțiitor de director (postul de Subdirector nu exista încă) -, în acela de „secretar administrativ”, conform noului decret-lege din mai 1941¹¹⁰.

În sfârșit, după remiterea salariului, Vă rog binevoitori a dispune să se rezerve pentru mine și nevastă-mea două locuri cl.[asa] I. pe vaporul „Transilvania” într-una din cursele viitoare, pe cât posibil încă la începutul lunii Septembrie a.[nul] c.[urent]¹¹¹.

Primiți, Vă rog, Domnule Ministru, împreună cu mulțumirile mele expresia înaltei stime și considerațiuni ce Vă păstrez.

(Dr. Virgil Vătășianu)

Secretarul Școlii Române din Roma

[Copie, AFVV, dos. Roma, ...f.f.]

XVI

Roma, 16 Septembrie 1946.

Onorat Consiliu

Subsemnatul Virgil Vătășianu rog onor.[atul] Consiliu să binevoiască să-mi acorde pentru anul școlar 1946-1947 suplînirea catedrei de Istoria Artelor de pe lângă Facultatea de Litere și Filosofie. În speranța că această cerere va găsi o apreciere binevoitoare am și cerut și obținut din partea Ministerului Educațiunii Naționale încă din luna iunie a.[nul] c.[urent]¹¹² rechemarea din postul de secretar al Școlii Române din Roma și aștept numai viza de intrare în România din partea Comisiunii Aleate din București, pentru a mă putea întoarce la Cluj.

Alătur prezentei un memoriu cuprinzând datele personale bio-bibliografice.

Rog onor.[atul] Consiliu să primească expresia sentimentelor mele de deosebită considerare și devotament pe care i le păstrez.

Virgil Vătășianu

Onor.[atului] Consiliu al Facultății de Litere și Filosofie a Universității din Cluj.

[Copie, AFVV, dos. Roma, ... f.f.]

XVII

ȘCOALA ROMÂNĂ DIN ROMA

ACCADEMIA DI ROMANIA

VALLE GIULIA

Nr. 173/1946

Roma, 7 octombrie 1946

Domnule Secretar

Am onoarea a vă aduce la cunoștință textul telegramei Ministerului Educației Naționale, comunicat Școlii cu adresa Legațiunii Române din Roma Nr. 2079/17 martie 1946.

¹¹⁰ Vezi în *MO*, 59, nr. 115, 17 mai 1941, p. 2654-2657.

¹¹¹ Va pleca mult mai târziu, din motive obiective.

¹¹² Vezi scrisoarea de mai sus!

Rugăm comunicați rechemarea în țară a Domnului profesor Virgil Vătășianu a cărui misiune a încetat.

Semnat pentru Ministru: Dr. Buga.

Nr. 310.689/1946

Vă rog să primiți, Domnule Secretar, încredințarea deosebitei mele considerațiuni.

Director, S. Lambrino¹¹³

Domniei Sale Domnului Dr. Virgil Vătășianu
Secretarul Școlii Române din Roma

[Original, AFVV, dos. Roma... f.f.]

XVIII

ȘCOALA ROMÂNĂ DIN ROMA
ACCADEMIA DI ROMANIA
VALLE GIULIA
Nr. 200/1946

Roma în 19 Noemvrie 1946.

Certificat

Se certifică de către Direcțiunea Școlii Române din Roma că d.[omnu]l Dr. Virgil Vătășianu a îndeplinit funcția de secretar al Școlii Române din Roma dela data de 1 Septemvrie 1938 până la data de 29 Iulie 1946, când a fost rechemat la proprie cerere. Întorcându-se în țară, d.[omnu]l V. Vătășianu împreună cu doamna Elena Vătășianu, iau cu dâșii toate lucrurile ce le aparțin, bagajul fiind compus din șase geamantane, două lăzi, doi saci de călătorie, un necessaire, o mașină de scris, o cutie pălării, un port-umbrele.

Din acest bagaj face parte:

1/ 14 cutii format 8 cuprinzând fișierul monumentelor din România, întocmit de d.[omnu]l V. Vătășianu în vederea redactării unei istorii a artei în România, lucrare premiată de Academia Română în 1939¹¹⁴.

2/ Textul Istoriei Artei în România, vol.[umul] I. în manuscris dactilografiat, cuprinzând c.[irca] 1000 pp.

3/ Diverse manuscrise mărunte, texte de conferințe ținute, note, toate de caracter științific din domeniul istoriei artelor.

4/ O mașină de scris „Olympia”.

5/ Un aparat de radio „Philips”.

6/ Din garderoba personală, compusă din haine mai mult mai sau puțin uzate, notăm: o blană neagră de Breitschwanz, o blană brună de miel tuns, un palton căptușit cu pisică sălbatică. Restul garderobei se compune din haine de ceremonie, haine de stradă, pardesie, albituri, încălțăminte, obiecte de toaletă, rufărie de masă.

7/ Câteva vase și scrumiere de porțelan și sticlă de Murano.

8/ Două tablouri și trei desene de artă modernă.

Prezentul certificat s-a eliberat pentru a-i servi d.[omnu]lui Dr. Virgil Vătășianu la întoarcerea în țară ca act justificativ în fața autorităților vamale românești.

Directorul Școlii Române din Roma

S. Lambrino

¹¹³ Scarlat Lambrino (1891-1964), profesor titular de Istorie Antică și Epigrafie la Facultatea de Litere și Filosofie a Universității din București (1927-1944), și director al Școlii Române din Roma (1941-1947).

¹¹⁴ Se referă la subvenția trienală „G. Chiru” a Academiei Române, în valoare de 22.500 lei, dobândită în vara anului 1940.

Legățiunea Regală a României la Roma

Văzut, se confirmă că obiectele menționate în prezenta listă sunt uzate și aparțin D.[omnu]lui profesor Virgil Vătășianu care a locuit în Italia din septembrie 1938.

Roma, 19 Noembrie 1946

p.[entru] Însărcinat cu Afaceri

D. Nicolau, Consul General

[Original, AFVV, dos. Roma, ... f. f.]

16 FOTO

1. **02** Pompei (1931)
2. **04** Octavian Goga la „Accademia di Romania” (1935/1936)
3. **13** Virgil Vătășianu (1939)
4. **07** Soții Elena și Virgil Vătășianu (1939/1940)
5. **11** Roma (decembrie 1939)
6. **03** Școala Română din Roma (1940)
7. **05** Biblioteca (1940)
8. **01** P. P. Panaitescu la „Accademia di Romania” (mai 1940)
9. **08** Emil Panaitescu (mai 1940)
10. **10** Roma (apr. 1941)
11. **16** Assisi (mai 1941)
12. **12** Regele Mihai la „Accademia di Romania” (dec. 1941)
13. **09** Tivoli (1941)
14. **06** Venezia (1942)
15. **14** Venezia (1942)
16. **15** Venezia (1942)